

PÁRKAPCSOLAT LÉTESÍTÉSÉT/MEGSZÜNTETÉSÉT ÉRINTŐ MAGATARTÁSI NORMÁK VÁLTOZÁSÁNAK MEGFIGYELÉSE¹

S. MOLNÁR EDIT

Egy, az ezredfordulón, 2000-ben készült lakossági közvélemény-kutatás alkalmából a válaszadók szám szerint kilenc, igen kedvezőtlen demográfiai tendenciát minősíthettek. Az iskolai osztályozás analógiájára egyessel értékelhették, ha közülük valamelyik folyamatot „nagyon rossznak” találták, és ötössel, ha azt „nagyon jónak” vélték. Megjegyzendő, hogy a nemzetközi kérdőívben feltett kérdés a mi ízlésünknek nem teljesen felel meg: a megfogalmazások túlzottan vonzzák az elítélő minősítéseket. (Alig volt olyan válaszadó, aki illedőnek érezte volna, hogy a lista második, harmadik tétele után egy-egy újabb negatív tendenciát „jónak” vagy „nagyon jónak” minősítsen, még ha ő maga, személy szerint kedvezőbben vélekedett is volna arról. Az osztályzat-átlagok rendre igen alacsonyak (1,31-től 2,72-ig terjednek). Mégis feltűnő, hogy a „nagyon rossznak” gondolt tendenciák rangsorában a két utolsó helyet a párkapcsolatok alakulásában tapasztalható, az elmúlt egy-két évtizedben Magyarországon is radikálisnak nevezhető két jelenség foglalja el. A házasságkötések csökkenő, valamint az együttélések növekvő száma az, amelyeket az emberek az ezredfordulón legkevésbé véltek (és feltehetően vélnek ma is) „nagyon rossz” tendenciának. Érdekes, hogy míg a demográfus szakember a rangsor e kettőt megelőző 7 tételének mindegyike mögött a párkapcsolatokban bekövetkezett változások hatását tételezi fel, vagy mutatja ki, addig a közvélemény ilyen összefüggésre nemigen gondol. Más szóval: az emberek többsége a sok rossz között (mint amilyen az egyszülős családok, a házasságon kívüli születések növekvő száma, a családok stabilitásának gyengülése) a hagyományos párkapcsolati forma elértéktelenedését 2000-ben már gyakorlatilag a leginkább tolerálhatónak (leginkább „megszokottnak”) tekintette.

További érdekesség volt, hogy e két, legkevésbé „nagyon rossz” változás megítélésében jelentős generációs különbséget találtunk (1. táblázat). Jóllehet, maga a rangsor nem változott a 18–50 év közöttiek és az 50 évesnél idősebbek két nagy korcsoportjában, az idősebb generációban jóval többen voltak, akik elítélően fogadták a párkapcsolatok terén kialakult újabb fejleményeket. (Az idősebb generáció élettársi együttélést elutasító álláspontjára Kapitány Balázs kohorsz-elemzése is felhívta a figyelmet (Kapitány 2003).

¹ A kutatást az OTKA támogatja. Témavezető: Pongrácz Tiborné. Nyt.sz. 75909.

1. A „nagyon rossznak” minősített demográfiai változások rangsora a közvéleményben

(Lakossági minta, 2000, %)

The list of “very bad” demographic changes according to public opinion (Population sample, 2000, %)

		18–50 évesek	50+ évesek	Együtt	Osz- tályzat- átlag
1.	Egyre több az egyszülős család	75,7	76,5	76,0	1,31
2.	Egyre több az egyedül élők száma	72,0	71,2	71,7	1,30
3.	Csökken a születések száma	67,2	71,3	68,9	1,43
4.	Növekszik a válások száma	64,9	70,4	67,2	1,44
5.	A gyermektelen párok száma nő	54,7	59,8	56,8	1,62
6.	Egyre több az egykék száma	46,2	51,8	48,5	1,74
7.	Több gyermek születik nem házasságból	41,5	52,8	46,2	1,84
8.	Csökken a házasságkötések száma	26,8	41,9	33,1	2,11
9.	Az együtt élő párok száma nő	11,8	27,0	18,0	2,72
	Esetszám	1776	1168	2944	

Forrás: PPA magyarországi adatbázisa, NKI.

Ami a házasságkötések csökkenő és az együttélések növekvő számának megítélését illeti, azt is megfigyelhettük, hogy a két nagy korcsoport (50 év alattiak és 50 év felettiak) véleménykülönbsége leginkább a „közepes” (3-as: „se nem jó, se nem rossz”) értékelések eltérő gyakoriságában mutatkozik meg. Míg az idősebbeknél egyértelműen többségi nézet mindkét tendencia esetében a nagyon negatív minősítés, a fiatal korosztály jóval szívesebben választja a „se nem jó, se nem rossz” álláspontot (2. táblázat). E korosztály hagyományoktól elszakadó, liberálisabb hozzáállása (ez „maganügy”, „mindenki éljen úgy, ahogy akar”) más vonatkozásokban, például a gyermektelenség tudatos vállalásának általános megítélésében is tapasztalható (S. Molnár 2009).

2. A párkapcsolatok alakulásának minősítése a két nagy korcsoportban
 (Lakossági minta, 2000, %)
Qualifying changes of relationships in two big age groups
 (Population sample, 2000, %)

Mennyire jó, mennyire rossz az, hogyan ...	18–50 évesek	50+ évesek	Együtt
csökken a házasságkötések száma			
– nagyon rossz	26,8	41,9	33,1
– rossz	25,5	31,8	28,1
– se nem rossz, se nem jó	42,9	23,4	34,8
– jó	3,6	2,1	3,0
– nagyon jó	1,1	0,9	1,0
Összesen	100,0	100,0	100,0
az együtt élő párok száma nő			
– nagyon rossz	11,8	27,0	18,1
– rossz	13,2	21,5	16,7
– se nem rossz, se nem jó	51,6	39,7	46,7
– jó	15,2	7,6	12,1
– nagyon jó	8,2	4,2	6,5
Összesen	100,0	100,0	100,0

Mint látható, az ezredfordulón a 18–50 év közötti férfiaknak és nőknek már közel egynegyede inkább pozitív, vagy kifejezetten pozitív tendenciának látta, hogy az együttélések száma növekszik. De vajon gondolatilag hogyan oldják meg azt, hogy az együttélések száma növekedjen, ugyanakkor a házasságkötések se csökkenjen? Vajon inkonzisztensek-e a vélemények ebben a tekintetben? Erre az első tartós együttéléssel járó párkapcsolatok alakulásának tényleges tendenciája ad választ. A Népeségtudományi Kutatóintézet „Életünk fordulópontjai” című panel-vizsgálatának adatai szerint 1960 és 2004 között kohorszról kohorszra növekedett azok hányada, akik első párkapcsolatként az élettársi együttélést választották (40 év leforgása során arányuk rohamosan – a kezdeti 10%-tól 70%-ig – nőtt), ám nagy részük a későbbiekben, hosszabb-rövidebb idő elteltével házasságot kötött (Spéder – Kapitány 2007). Valójában tehát nem a vélemények inkonzisztenciájáról van szó, hanem arról, hogy a fiatal generáció az ezredfordulóra már lényegében szinte magatartási normaként fogadta el a házasságkötés előtti (olykor akár azt helyettesítő) élettársi együttélés gyakorlatát.

A 20. század második felétől fogva a nemzetközi és hazai demográfiai szakkutatások egész sora látszik bizonyítani, hogy éppenséggel a párkapcsolatok terén bekövetkezett változások azok, amelyek legnagyobb hatást gyakorolták/gyakorolják a termékenységre, a családok stabilitására, az egyszülős családok arányára, és amelyek – más oldalról – az értékek, normák módosulásait eredményezték/eredményezik. A szakkutatások mögött álló, talán leggyakrab-

ban hivatkozott koncepció, az ún. „második demográfiai átmenet elmélete” a folyamatot alapvetően bizonyosfajta értékrendbeli módosulásokkal (az individualizációval, a posztmaterális értékek súlyának növekedésével, a hagyományos nemi szerepmegosztás megrendülésével) hozza összefüggésbe (kiemelt képviselői: Lesthaege R., Van de Kaa, Thorton A.). Saját, mintegy két évtized óta folytatott empirikus vizsgálataink (alapvetően lakossági megkérdezések) azt támasztják alá, hogy a párkapcsolatok tényleges alakulásában már a '80-as évektől megfigyelhető demográfiai változások (a házasságkötések csökkenő száma, a válások növekedése, az élettársi együttélések terjedése, a házasságon kívüli születések növekvő tendenciája) s ezzel együtt a lakosság toleranciájának, értékrendjének módosulása Magyarországon is megfigyelhető. A párkapcsolati formákról (házasság – élettársi kapcsolat), a házasság felbontásáról, a gyermek szempontjairól alkotott, normatíva-jellegű közmegejtélés elmúlt 1–2 évtizedben megfigyelt módosulásai arra engednek következtetni, hogy a közmegejtélés – némi késleltetéssel – követi a tényleges folyamatokat. Így például az élettársi együttélés mint első párkapcsolati forma arányának dinamikus növekedése buzdítóan hatott arra, hogy a közmegejtélés „leértékelje” az előzetes együttélés nélküli házasságkötés hagyományát. A házasságon kívüli gyermekszülések számának szaporodása mérsékelte azt a – nemrég még általánosnak mondható – követelményt, hogy az illegitim kapcsolatban fogant gyermeknek feltétlenül a szülők törvényes házasságából kell megszületnie (S. Molnár 2010). Megfigyeléseink alátámasztják felfogásunkat, amely szerint a tényleges demográfiai magatartások és a közmegejtélés mozgása között kétirányú kapcsolat lehet. A hagyományos normák módosulása hatást gyakorol az egyéni intenciókra, s ennek eredménye a tényleges tendenciák alakulásában érhető tetten.

A szakkutatásokban nem ismeretlen az a felfogás, hogy a hagyományos normák fellazulása, széttöredezése az egyéni magatartásokat szabályozó közösségek szétesésének, a társadalom atomizálódásának tudható be, s így a kisebb-nagyobb közösségi normákhoz való alkalmazkodás gyengül (Spéder 2005; Spéder – Kapitány 2007). Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a különböző közösségek, mikrocsoportok közötti „átjárás”, mobilitás a modernizálódás következtében jóval gyakoribb, mint korábban. Az egyének életútjuk sorsfordulói révén más és más közösségek, mikrocsoportok normáihoz igazodnak, így érthető, hogy az eredeti („korábbi”) közösségek kontroll-lehetőségei gyengülnek. Ám eközben az eredeti („korábbi”) közösségek, mikrocsoportok normái maguk is módosulnak, modernizálódnak. (Bizonyosfajta erjedés zajlik például még a hagyományokat talán legkeményebben őrző egyházi közösségekben belül is a papi nőtlenség megejtélésében, vagy kutatások szerint egy adott régió gyermekvállalási szokásai, vagy a szomszédság hozzáállása jelentős hatást gyakorol az ott lakó párok gyermekvállalási magatartására (Testa – Grilli 2004; Yabiku 2006). A magunk részéről nemigen vitatjuk, hogy az ember tevékenységeit, döntéseit, értékítéleteit a modern világban is a közvélekedés, a

munkatársak, barátok véleménye, helyeslése vagy rosszallása irányítja (Andorka 1987; Riesmann 1968).

Mindazonáltal érdekesnek tartjuk és elfogadjuk Spéder Zsolt hipotézisét azzal kapcsolatban, hogy a párkapcsolatok terén bekövetkezett (és ma is folyamatban lévő) radikális változások okainak hármasságát lehet feltételezni: az egyéni intenciók, a társadalom értékrendje, valamint az intézményes hatások szerepének együttesét (Spéder 2005). Ami az egyéni intenciók alakulását illeti, az NKI „Életünk fordulópontjai” című panel-vizsgálata révén erre vonatkozóan határozottan újszerű adatok, megfigyelések, elemzések állnak rendelkezésünkre (lásd: Spéder – Kapitány 2007). Mostani tanulmányunkban a második összetevőt, a lakosságban élő értékek, normák világát, egyes elemeinek változásait igyekszünk megfigyelni. Pontosabban azt, hogy az elmúlt 1–2 évtized óta a párkapcsolatok szerveződését irányító normák változása miként követi a tényleges folyamatokat, tendenciákat. Legfrissebb adataink egy 2009-ben lefolytatott kérdőíves vizsgálatból származnak, amely a 18–50 év közötti férfiak és nők országos reprezentatív mintáján készült. (Ezért a korábbi, a felnőtt lakosság egészére készült kérdőíves vizsgálatokkal történő összehasonlítások is értelemszerűen az 50 év alatti almintákra vonatkoznak.) Vitatható lehet a minta felső korhatárának lehatárolása, hiszen általános szemléletmódról, a közgondolkodásban érvényesülő normákról beszélve annak az 50 év feletti, idősebb generációk is részesei, alakítói. Döntésünk a 2009. évi adatfelvétel lehetőségeinek mérlegelése után született. A témára tekintettel gondoltuk elfogadhatónak, hogy ezúttal az ún. kompetens népeiségre koncentráljunk. A párkapcsolatok megítélését érintő általános attitűdök időbeli változásainak néhány szegmensét mutatjuk be. Először azt tekintjük át, hogy a közmegítélés szintjén, általánosságban beszélhetünk-e a házasság „tekintélyének” megrendüléséről. Ezt követően arról adunk képet, hogy az évek során miként változtak a fiatalok számára javasolható életformák. A házasságkötés és a gyermekvállalás terén tapasztalt postponement jelenségről szólva annak eredünk nyomába, hogy mit tartanak a kérdezetek a családalapításra „ideális” életkornak, illetve milyen okoknak tulajdonítják a házasságkötés későbbi életkorra halasztását.

A házasság „tekintélye”

Az európai és az egyesült államokbeli szakkutatások tanulságai szerint az 1960-as évektől fogva gyökeres változások voltak érzékelhetők a házassággal, családdal kapcsolatos értékrendben. A viselkedésminták meggyengültek, bővültek az életforma megválasztásának lehetőségei, a házasságkötés (a hivatalos aktus és maga a ceremónia) már egyre kevésbé határozta meg a „felnőtt kor” kezdetét (Thornton 1989; Thornton – Young-DeMarco 2001). Ez az értékrendbeli változás Magyarországon az 1960-as években még egyáltalán nem volt

érzékkelhető. Ebben az időszakban nálunk még csaknem minden nő életében legalább egyszer házasságot kötött, sőt egy évtizeddel az ezredforduló előtt is még mintegy háromnegyedük ragaszkodott a hagyományos normához. Alig tíz évvel ezt követően azonban a nők első házasságkötési arányszáma már 50 százalék alá csökkent. Nemcsak a tényleges tendencia, hanem a közgondolkodás megfigyelése is arra mutatott, hogy az ezredforduló idején már Magyarországon is érzékeltetővé vált egy határozott értékrendbeli változás. A felnőtt lakosság – különösképp az 50 éves kor alattiak – túlnyomó többsége már nem fogadta el azt a normát, amely szerint „egy nő és egy férfi számára a házasság az egyetlen elfogadható életforma” (3. táblázat).

3. A házasság mint az „egyetlen elfogadható életforma” megítélése a lakosság két nagyobb korcsoportjában, 2000, %
Assessment of marriage as “the only acceptable lifestyle” in two bigger age groups of the population, 2000, %

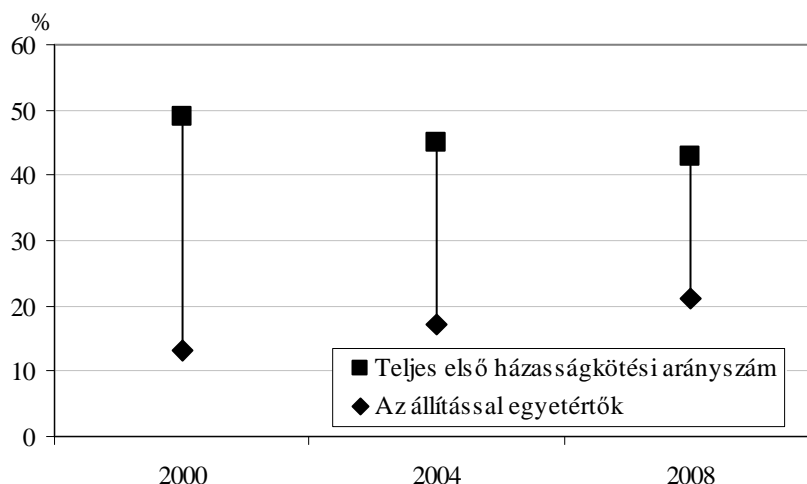
Az állítással ...	18–50 évesek	50+ évesek	Együtt
– inkább egyetért	22,8	47,7	33,0
– inkább nem ért egyet	77,2	52,3	67,0
Összesen	100,0	100,0	100,0

A „nagy rivális”, a házasságkötés nélküli együttélésen alapuló párkapcsolat elfogadottsága, legalizálásának igénye már a rendszerváltozást követő években is erőteljesen érvényesült a közmegítélésben, és ez az álláspont – az együttéléses életforma további terjedésével – tovább erősödött. Elmondható, hogy Magyarországon a rendszerváltozás idején is többségi vélemény volt, s azóta még inkább megszilárdult az a követelmény, amely szerint „a törvényeknek ugyanúgy védeniük kellene az élettársi kapcsolatot, mint a házasságot” (4. táblázat).

4. „A törvényeknek ugyanúgy védeniük kellene az élettársi kapcsolatot, mint a házasságot”
(18–50 év közötti férfiak és nők véleményeinek megoszlása, 1991, 2009, %)
“Laws should protect cohabitation in the same way as marriage”
(Distribution of opinion of men and women aged 18–50 years, 1991, 2009, %)

Az állítással...	1991	2009
– egyetért	57,1	65,1
– részben egyetért, részben nem	18,7	21,0
– nem ért egyet	24,2	13,0
– nem tudja	–	1,0
Összesen	100,0	100,0
Esetszám	1000	1516

A két életforma törvények előtti „egyenjogúsítása” azonban ma még kevésbé veszélyezteti a házasság prioritását. „A házasság idejétmúlt életforma” megfogalmazású állítás elvetése ma is jellemzője az európai gondolkodásnak: a PPA 2000. évi vizsgálata szerint 12 európai országban átlagosan 75% tiltakozott ellene. Magyarországon az arány ezt jóval meghaladta: a teljes lakosság közel 90%-a, de az 50 év alattiaknak is 87%-a utasította el. Úgy tűnik, a közmegejtélés látszólagos inkonzisztenciája („a házasság ugyan nem elavult, de az élettársi együttélést mégis ugyanúgy védenie kellene a törvényeknek”) mögött sokkal inkább az életforma-választás szabadságának pártfogolása áll, semmint az életformák „vetélytársakként” kezelése. Ám az a tény, hogy az „idejétmúlt”-jelző elfogadásának aránya némiképp növekedni látszik, arra utal, hogy a házasság tekintélye kissé mégiscsak csökken. Az egyértelmű „házasság-pártiság” lassan-lassan kételkedővé, hezitálóvá válik a 18–50 év közöttiek vélekedésében, követve a házassági kedv lanyhulását (I. ábra).

Megjegyzés: „A házasság elavult intézmény” állítással 2000-ben: „inkább egyetért”, 2004-ben és 2008-ban: „teljesen egyetért, egyetért”.

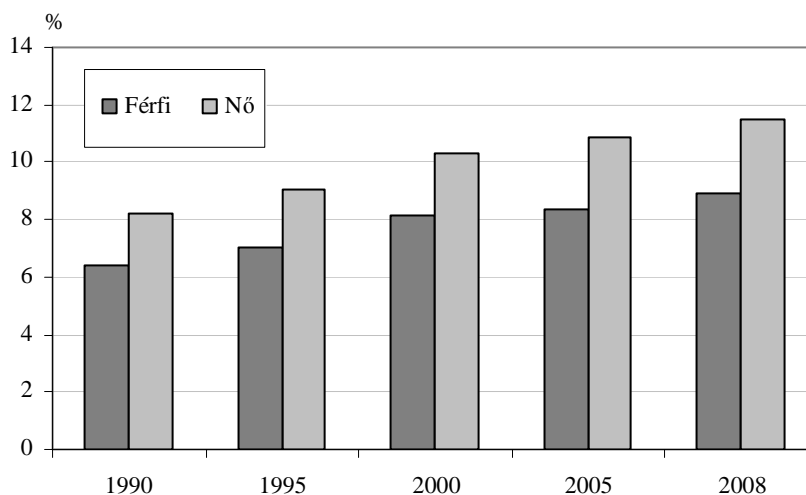
I. A teljes első házasságkötési arányszám, valamint „a házasság idejétmúlt intézmény”- állítás elfogadása a 18–50 év közötti férfiak és nők körében, 2000–2008

The total first marriage rate, and the acceptance of the statement “marriage is an outdated institution” among men and women aged 18–50 years, 2000–2008

A párkapcsolat törvényesítését előíró norma oldódása az egyházi törvények által megszabott keretek fellazulásával is összefüggésben állhat. A közmegejté-

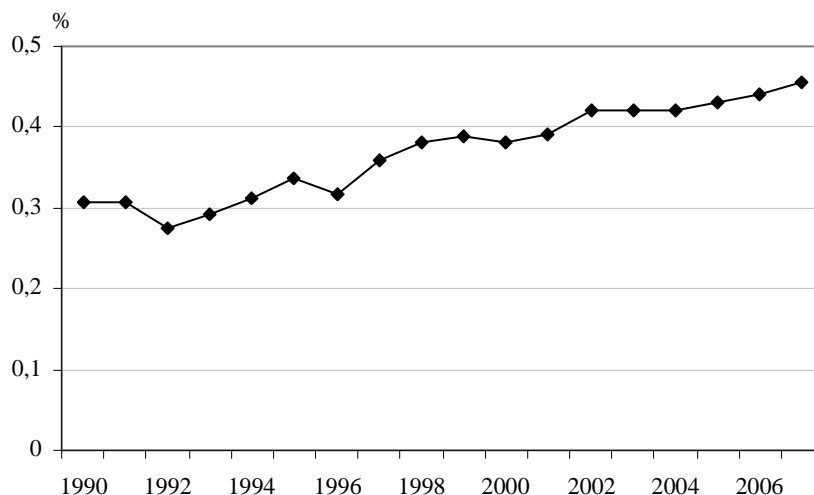
lés egyre nehezebben azonosul a házassági eskü mai szemmel meglehetősen anakronosztikusnak tűnő „holtomiglan-holtodiglan” követelményével. Az „Életünk fordulópontjai” című panel-vizsgálat adata szerint 2004-ben és 2008-ban az 50 év alatti férfiaknak és nőknek már csak mintegy egynegyede-egyötöde hitte azt, hogy „a házasság egy életre szóló kapcsolat, ami nem érhet véget”. A meghatározó többség teljes mértékben elveti ezt az elvet, vagy legalábbis kételkedik abban. Az „életre szóló kapcsolat” ideájának elkopása – amint arra Spéder Zsolt rámutatott – a válások 1960-as évektől kezdve emelkedő, európai összehasonlításban is kiemelkedően magas számával, illetve arányával függ össze (Spéder 2005). A közmegítélés változásához azonban nézetünk szerint magának az egyháznak a szemléletmód-változása is hozzájárulhatott, hiszen a kisebb-nagyobb egyházi közösségek, mikrocsoportok körében is végbe megy a hagyományos normák bizonyosfajta modernizálódása.

Mint az 1. táblázat mutatta, a „nagyon rossznak” minősített demográfiai tendenciák rangsorában előkelő helyezést kapott „a válások számának növekedése”. (2000-ben az 50 év alattiak 65%-a, az ennél idősebbek 71%-a szerint ez egy „nagyon rossz” változás.) Ennek ellenére 1990 és 2007 között figyelemreméltóan növekedett mind az elvált családi állapotúak aránya, mind pedig az ún. teljes válási arányszám (II. és III. ábra).

Forrás: KSH Demográfiai évkönyvek.

II. Az elváltak aránya az össznépességben belül, nemek szerint, 1990–2008
Proportion of divorced within the population, by sex, 1990–2008

Forrás: KSH Demográfiai évkönyvek.

III. Teljes válási arányszám, 1990–2007 Total divorce rate, 1990–2007

Meg kell azonban jegyezni, hogy a házasság felbontásával kapcsolatos általános attitűdök adatgyűjtéseink szerint már az 1990-es évek első felében is eléggé megengedőnek bizonyultak, ezáltal nem *követve* a tényleges tendenciát, hanem éppenséggel „előtte járva”, mintegy *teret biztosítva* a tendencia érvényesülésének. Mögötte a közmegítélés elmúlt 20 évben csaknem változatlanul megnyilvánuló, a korábbi hagyományoknál liberálisabb két sarkalatos normájának hatása sejthető. Úgy tűnik ugyanis, hogy a magatartási normák sorába – legalábbis 20 éve már – beépült az az álláspont, hogy „*a boldogtalanná váló házasságokat nem kötelező fenntartani*”, másrészt pedig, hogy „*a közös gyermek léte nem kell, hogy akadályt jelentsen a megromlott házasság felbontásában*”. Mindkettő nagyon jelentős változás a hagyományos normákhoz képest, és egyértelműen a házasság tekintélyének gyengülését jelenti a közgondolkodásban (4. és 5. táblázat).

Válással foglalkozó szakemberek hangoztatják, hogy az együtt élő párok gyakran nincsenek birtokában olyan eszköztárnak, amellyel konfliktusaikat oldani tudnák, így a válás a konfliktusok kezelésének szinte egyedüli eszközévé válik. Más oldalról elterjedt felfogás, hogy ha már megfogalmazódott egy párban a válás gondolata, nem is érdemes azt halogatni. Ez utóbbi felfogásnak a közvélekedésben is nagy táborra van. Az 1987. évi és 2009. évi véleménymegozslások ebben a kérdésben nemigen térnek el egymástól. A „*Ha már egyszer felmerült a válás gondolata egy házaspárban, jobb, ha nem várnak vele*” megfogalmazású állítással 1987-ben a 18 évesek és idősebbek 42%-a értett egyet,

41%-a vetette el, és 15% bizonytalan volt a radikális megoldást illetően. 2009-ben a 18–50 év közötti férfiak és nők véleményeinek struktúrája nemigen különbözött ettől. Közel 40% pártfogolta a radikális megoldást, 29% volt a részrehajló ('igen is, nem is' nézetet valló), és 30 % körüli azok aránya, akik úgy látták: nem lenne szabad az első felmerülő ötletre válás mellett dönteni. Az azonban határozottan többségi vélemény, hogy ha a házaspár nem tudja megoldani a házasságban felmerülő problémákat, akkor a válás a legjobb megoldás. Ez 1994 óta gyakorlatilag nem változott.

5. „A válás a legjobb megoldás, ha egy házaspár nem tudja megoldani a házasságban felmerülő problémákat”

(18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 1994, 2009, %)

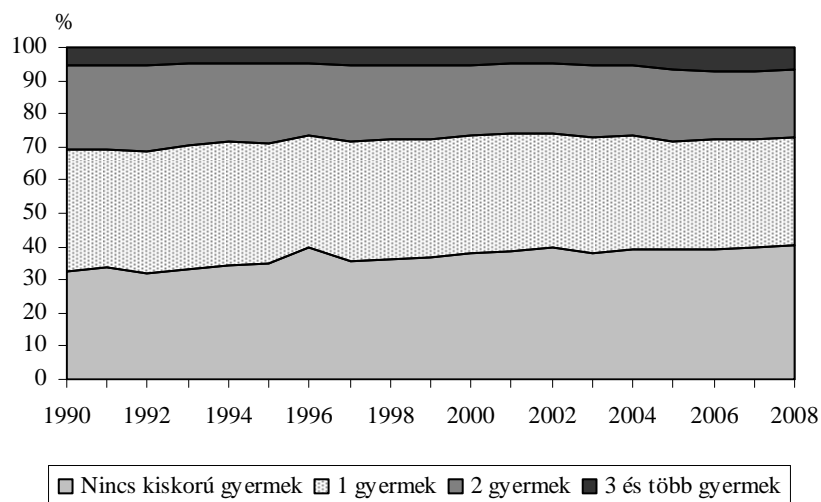
“Divorce is the best solution, if a couple cannot solve problems occurring in marriage” (Opinion of men and women aged 18–50 years, 1994, 2009, %)

Az állítással...	1994	2009
– egyetért	53,7	53,9
– részben egyetért, részben nem	23,0	24,7
– nem ért egyet	23,3	19,8
Nem tudja	–	1,6
Összesen	100,0	100,0

A mindennapi gyakorlatban jól ismert, hogy válás esetében egyik legérzékenyebb kérdést a közös gyermek problémájának megoldása jelenti, ennek mind a törvénykezési oldalával, mind az egyszülössé váló család egzisztenciális helyzetével, mind pedig a külön élő szülő és a gyermek kapcsolatával összefüggő pszichikus nehézségekkel. Míg 1990 és 2008 között a kisgyermekkel rendelkező házasságok felbomlásának aránya valamelyest csökkent (67%-ról 60%-ra), a gyermekes házaspárok válásának jóváhagyása a közvélekedésben 1994 és 2009 között határozottan növekedett. A látszólagos ellentmondás mögött az állhat, hogy míg a gyermekes házasságok csökkenése mögött főképp demográfiai okok állnak, a közvélekedés egyre kevésbé látja akadályát annak, hogy a megromlott házasságok a közös gyermek miatt fennmaradjanak.

Mint látható, a rendszerváltozást követő időszakban csupán a három és több gyermekes válások aránya emelkedett igen kis mértékben. Jelentősebb ugyanakkor a váláskor még gyermektelen párok hányadának növekedése. Ez azonban annak tudható be, hogy mivel az első gyermekvállalás időzítése későbbi életkorra tolódik (erről a későbbiekben még szó lesz), sokan még az első gyermekszülés előtt elválnak (IV. ábra). Ez a mindennapi életben az emberek számára szinte nem észrevehető demográfiai változás azonban nem befolyásolja a közvélekedést: gyakorlatilag megszűnt az a hagyományos norma, kényszer, hogy a házas feleknek a gyermek miatt „túrniuk kell”, „úgy illik”, hogy amíg a gyer-

mek fel nem nő, el nem végzi iskoláit, önállóvá nem válik, addig a szülőknek együtt kell maradniuk.

Forrás: KSH Demográfiai évkönyvek.

IV. A válások megoszlása a közös kiskorú gyermekek száma szerint, 1990–2008

Distribution of divorces by the number of common minor children, 1990–2008

A válaszadóknak szóló kérdés két megközelítésben is feltehető: a gyermek érdekében maradjanak-e mindenképpen együtt a rossz viszonyba kerülő szülők, illetve – ha már boldogtalanná vált egy házasság – a gyermek ellenére is jobb-e a házasság felbontása. Az előbbi megközelítés 1994-ben és 2009-ben képezte vizsgálat tárgyát, az utóbbi pedig 2008-ban, az *Életünk fordulópontjai* c. panelvizsgálat 3. kérdezési hulláma alkalmából.

Az *„Egy gyermekes családban a szülőknek akkor is együtt kell maradniuk, ha nem jönnek jól ki egymással”* követelménye 1994 és 2009 között határozottan enyhült (különösen a problémában erősebben érintett nőknél – többnyire ők maradnak a gyermekkel a válás után) (6. táblázat).

6. „A gyermekes szülők akkor is maradjanak együtt,
ha nem jönnek ki jól egymással”
(18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 1994, 2009, %)
“Couples with children should stay together even
if they cannot agree together”
(Opinion of men and women aged 18–50 years, 1994, 2009, %)

Az állítással...	Férfiak	Nők	Együtt
Egyetért			
– 1994	21,0	15,8	18,4
– 2009	13,1	11,4	12,2
Részből egyetért, részben nem			
– 1994	35,0	26,6	30,5
– 2009	24,7	19,3	22,0
Nem ért egyet			
– 1994	43,9	58,3	51,1
– 2009	60,8	68,6	64,8

Összhangban ezzel 2008-ban a 20–50 év közötti férfiak és nők óriási többsége, több mint 70%-a határozottan támogatta a boldogtalan házasságok felbontását, akár a meglévő közös gyermekek ellenére is. A nők a férfiaknál sokkal intenzívebben azonosulnak ezzel a nézettel (7. táblázat).

7. „Ha egy házasság boldogtalanná válik, jobb, ha elválnak,
még akkor is, ha gyermekeik vannak”
(20–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 2008, %)
“If a marriage becomes unhappy, it is better to get divorced
even if the couple has children”
(Opinion of men and women aged 20–50, 2008, %)

Az állítással...	Férfiak	Nők	Együtt
– egyetért	66,7	75,6	71,6
– részben egyetért, részben nem	21,9	16,2	18,8
– nem ért egyet	11,4	8,2	9,7
Összesen	100,0	100,0	100,0

Kettősség mutatkozik abban, hogy bár a válások száma a közvélekedés szerint egyike a nagyon rossz demográfiai fejleményeknek, mára gyakorlatilag megszűnt az a követelmény, hogy a megromlott házasságot a gyermek miatt, a gyermek kedvéért mindenképpen fenn kell tartani. Elmondható, hogy a válással kapcsolatos megengedőbbé, liberálisabbá váló attitűdök sorában éppen ez – a gyermek szempontjának háttérbe szorulása a házaspárok közötti viszony mérlegelésével szemben – a legjelentősebb attitűdbeli változás. Ezt erősítheti az a ma már szinte mindennapivá vált gyakorlat, hogy a gyermekek könnyebben alkalmazkodnak a

család „kibővüléséhez”, a szülők későbbi partnereihez (új házastársához vagy élettársához), új „fél-mostoha” vagy „mostoha” testvérekhez, semmint együtt maradásra kényszerülő szüleik rossz viszonyához, állandó veszekedéséhez stb.

Vajon látnak-e lehetőséget az emberek arra, hogy törvényes úton befolyásolni lehetne a nem kívánatos, „rossz” tendenciát? Vagy más oldalról: vajon a közvélemény szerint éppenséggel az „engedékeny” törvény nyitja-e meg az utat a válások elszaporodása előtt? Az elmúlt két évtized távlatában jelentősen lecsökkent annak a nézetnek az aránya, amely a magas válás-számért a törvényeket (is) felelőssé tenné (8. táblázat).

8. „A családok széthullásának fő oka, hogy törvényeink szerint könnyű elválni”
(18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 1987, 2009, %)

“The main reason of families’ dissolution is that the laws make divorce easy”
(Opinion of men and women aged 18–50 years, 1987, 2007, %)

Az állítással...	Férfiak	Nők	Együtt
Egyetért			
– 1987	31,8	32,8	32,3
– 2009	20,2	21,9	20,3
Részből egyetért, részben nem			
– 1987	11,4	13,8	12,6
– 2009	19,1	22,7	20,4
Nem ért egyet			
– 1987	56,8	53,4	55,1
– 2009	57,1	54,8	56,0

Ha 1987-nél régebbre megyünk vissza, a törvények engedékenységet bírálóik 1987-ben kimutatott, a teljes lakosságra vetített 35%-os aránya egy 1983. évi felvételünk szerinti 46%-ról csökkent le ilyen radikálisan. Ez az 1987. évi CSJT hatása lehet, amelynek eljárási szabályai kétségkívül nehezedtek és ellenérzéseket váltottak ki (Csernák 1992). Ám a válási eljárás szigorítása a valóságban nem hozott pozitív változást a válások tényleges csökkenésében. A „nem egyetértő” többségi vélemény hányadának változatlanlansága alapján a közmegejtélés közel 20 éve elég szilárdnak tűnik abban, hogy a válások számának növekedését törvényes úton nem lehet befolyásolni – sem fékezni, sem pedig elősegíteni. A házasság „tekintélyvesztése” alapvetően a kemény hagyományos intézményes keretek (az „ásó-kapa” szemlélet, a kapcsolat felbonthatatlansága, az egyéni szándékok, döntések törvények által történő befolyásolása) elvetésében mutatkozik meg, nem pedig a házasság életforma elvetésében. Ezt érzékeltetik azok a normák is, amelyeket fiatal párok jövőbeli életformájára vonatkozóan szab meg napjainkban a közmegejtélés.

Tanács fiataloknak – milyen életformát válasszanak?

Magyarországon az 1980-as, 1990-es években már megfigyelhető volt a házasságkötési szokások megváltozása. Erre két jellegzetes tendencia utal: az élettársi kapcsolatban élők „fiatalodása” és családi állapot szerinti változása. 1990-től 2005-ig az élettársi státusban élők között a 30 évesnél fiatalabbak aránya megnégyszereződött, és ugyanezen idő alatt mintegy háromszorosára növekedett körükben a nőtlen/hajadon családi állapotúak hányada. Ezek egyértelműen arra vallanak, hogy első családalapításukat mind többen együttélés-ként valósítják meg.

Az észak- és nyugat-európai országokban már korábban megfigyelt folyamatot a nemzetközi szakkutatások a mai napig a családok szerkezetében és működésében bekövetkezett változások egyik leglényegesebb jellemzőjének tekintik (Trost 1975; Kohli 1993; Thorton 2001; Billari – Wilson, 2001; Spéder 2005). A kutatások részletekbe menően elemzik a tendenciához vezető okokat: a házasság és a gyermekvállalás későbbre halasztásának *intézményes* (oktatás, munkaerőpiac, munkaerő-kínálat, karrier-lehetőségek), valamint *személyes* (individualizálódás, szekularizáció, poszt-materiális értékek iránti vonzalom, modernizálódás a nem szerepek megosztásában stb.) tényezőinek szerepét és hatásait. Az eredmények arra vallanak, hogy jóllehet, maga a tendencia gyakorlatilag szinte egész Európában hasonló módon megy végbe, az intézményes és a személyes, individuális tényezők országonként, kultúránként akár jelentősen is eltérhetnek egymástól. (Pl. a munkaerőpiac bizonytalansága, a családtámogató intézkedések hiánya meghosszabbíthatja a szülőkkel való hosszabb együttélést (Baizan 2001; Matysiak – Vignoli 2009; Gonzáles – Jurado-Guerrero 2006). Más oldalról a hagyományok iránti erősebb személyes vonzalom erőssége – vagy éppen a vonakodás attól, a felekezethez tartozás szubkulturális normáihoz való viszony (Cherlin 1980; Xiaohe – Hudspeth – Bartkowski 2005) hatása másképp és másképp mutatkozik meg adott országok családalapítási gyakorlatában.) A szocializációs hatások (a szülők vallásossága, válása), vagyis egy korábbi generációk gyakorlatának szerepe ugyancsak vízváltó lehet (Bukodi 2001, 2004). Országonkénti különbségek mutatkozhatnak abban, hogy adott esetben a képzetlenek, vagy pedig éppenséggel a magasan iskolázottak mutatnak-e nagyobb hajlandóságot a biztonságosabbnak tűnő családalapítás, a törvényes házasság megkötése iránt (Berhardt 2004; Bukodi 2004; Hoem – Neyer – Anderson 2006; Matysiak – Vignoli 2009). A szakirodalomban körvonalazódni látszik az az elméleti megközelítés, amely szerint az adott ország makro-strukturális tényezői által megszabott intézményes tényezők (mint amilyen az oktatás, a munkaerőpiac) erőteljesen meghatározzák a személyes döntések, választások kereteit, így az individualizálódás ezek keretei között, de akár velük szembe fordulva mehet végbe. Egyes elképzelések szerint a kettős hatás között óhatatlanul megjelenő konfliktusokat oldhatja az a tény, hogy az egyének „szabadságát”, „önrendelkezését” ma már

kevésbé kötik a kisebb-nagyobb közösségek, mikro-csoportok normái, szabályai (Kohli 1993; Billari – Wilson 2001).

Amint azt már korábban megjegyeztük, felfogásunk szerint a normák, elvárások, követelmények „kötése” ma is érvényesül az egyéni választásokban. A kisebb-nagyobb közösségek, mikro-csoportok maguk is részesei a makrostrukturális tényezők hatásainak, így képesek módosítani a korábban még szilárdnak hitt, de mára idejétmúltnak tűnő normáikat. Az egyéni választások ezektől éppen hogy nem eltávolodnak, hanem biztatást kapnak tőlük, mivel a normák éppenséggel csökkenthetik számukra a „rizikóvállalás” érzését. (Így például kis leegyszerűsítéssel: „a társadalom belátja, hogy megfelelő képzettség nélkül a nők nem képesek belépni a munkaerőpiacra, s ezért jóváhagyja, mintegy ’megengedi’ a fiatalok számára, hogy később alapítsanak családot, később vállaljanak gyermeket” stb.).

A közösségi normákról, elvárásokról nehéz a reprezentatív mintákon végzett adatgyűjtések eszközével képet alkotni. Nem véletlen, hogy a párkapcsolat-életeresítés normáira vonatkozóan inkább csak közvetett módon szoktak vissza következtetni. Ezt szolgálhatják a kérdezettek retrospektív beszámolóik vagy saját maguk szubjektív terveiről szóló elgondolásaik, vagy személyes élményeik összegyűjtése arról, hogy a házasságkötésre, gyermekvállalásra vonatkozó szándékaikhoz miként (támogatóan vagy rosszállóan) viszonyult/viszonyul közvetlen környezetük: szüleik, rokonaik, barátaik stb. (Ajzen 1996). Az azonban feltételezhető, hogy általánosítva és direkt módon rákérdezve a legtöbb ember az általa *többséginek* gondolt magatartási szabályokról igyekszik számot adni: milyen családformában „*illendő*” élni, mikor illendő önálló családot alapítani, gyermeket vállalni.

A „*Mit tanácsolna, milyen életformát válasszanak a fiatalok?*” megfogalmazású, az 1990-es évek elejétől több alkalommal és 2009-ben is megismételt kérdőív-kérdésünk pregnáns módon teljesíti azt, hogy a reá adott válaszokból a társadalomban, lakosságban leginkább elterjedt, legnépszerűbbnek gondolt magatartási norma tartalmára, valamint annak változására következtethessünk. A kérdés megválaszolása – minthogy nem a saját „sorsról”, vagy saját tervekről kell beszámolni – lehetővé teszi, hogy a válaszadók általánosabb szinten alkossanak véleményt; azt mondják el, hogy milyen életforma követését találják a *leghelyesebbnek*, még ha maguk – egyéni sorsfordulóik vagy ambícióik révén – nem is feltétlenül ezt követték, vagy szándékoznak követni.

A házasság mint a fiatalok számára javasolt – másképp szólva, a közmegítélés szerint a fiataloktól leginkább elvárható – életforma preferálása ma is kiemelkedő. Közel két évtized alatt azonban nagyon sokat változott a házasi életforma megvalósításának *módjára* vonatkozó hozzáállás; folyamatosan növekedett az esküvő előtti együttélés pártfogolása (9. táblázat).

9. A párkapcsolatos együttélés két formájának preferálásában tapasztalt véleményváltozások

(18–50 év közötti férfiak és nők, 1991, 2001, 2004, 2009, %)

Observed changes in the opinion about the preference of two forms of partnership

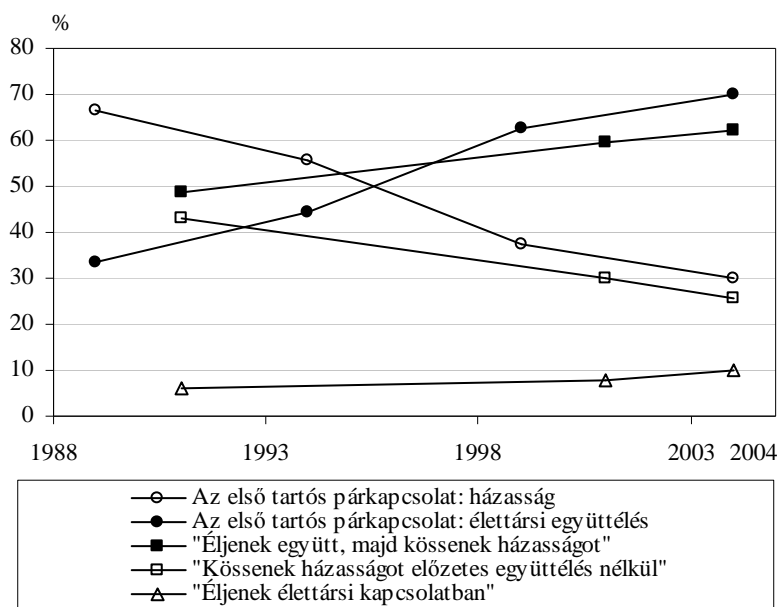
(Men and women aged 18–50 years, 1991, 2001, 2004, 2009, %)

Javasolt életforma	1991	2001	2004*	2009
Házasság, ezen belül:	87,8	84,9	83,5	80,0
– előzetes együttélés után	55,6	67,3	69,9	69,7
– előzetes együttélés nélkül	32,2	17,6	13,6	10,3
Élettársi együttélés	7,7	9,7	11,8	15,0
Egyéb vélemény és nem tudja	4,5	5,4	4,6	5,0
Összesen	100,0	100,0	100,00	100,0
Esetszám	569	10089	7424	1515

* 21–50 évesek

A közmegítélés változása határozottan „együtt mozog” a valóságban tapasztalható tendenciával (V. ábra). Az NKI Életünk fordulópontjai panelvizsgálatának adatai szerint a valaha párkapcsolatban élő nőknek 1960–1964 között még közel 100%-a házasság formájában valósította meg első tartós párkapcsolatát. Ez az arány az 1980–1984-ben első párkapcsolatukat létesítőknek már csak mintegy 80%-ára volt jellemző, a 2000–2004 között első párkapcsolatukat létesítő nőknek pedig csupán 30%-ára – ekkor már a nők 70%-a első lépésként az együttélést választotta (Spéder – Kapitány 2007).

A vizsgált 18 évet átfogó periódus alatt mindvégig jellemző, hogy a fiatalabb korosztályok fogékonyabbak a házasságkötést megelőző együttélés iránt. Az idősebbek felé (esetünkben a 40–50 év közöttiek felé) közeledve növekszik a jegyesek együttélés nélküli házasságkötésének támogatása. Ami pedig az ennél is idősebbeket, az 50 éven felülieket illeti, ez a korosztály még mindig nehezebben barátokzik az előzetes együttélés gondolatával. 1991-ben még közel 60%-uk csak a tradicionális egybekelést tanácsolta volna. Ám egy bő évtized elteltével az idős korosztálynak is közel 50%-a – alkalmazkodva a közmegítélés általános modernizálódásához – már célszerűbbnek találta, ha a jegyespár a hivatalos egybekelést megelőzően együtt lakik. (2009-ben 50 év felettieket nem kérdeztünk.)

Forrás: Spéder – Kapitány (2007). 2.9. táblázat, 41. old., valamint az 1991. évi lakossági megkérdezés; „Életünk fordulópontjai”, 1. és 2. hullám (2000, 2004).

V. Az első párkapcsolati forma ténylegesen és a 18–50 év közötti férfiak és nők által helyeselt módon

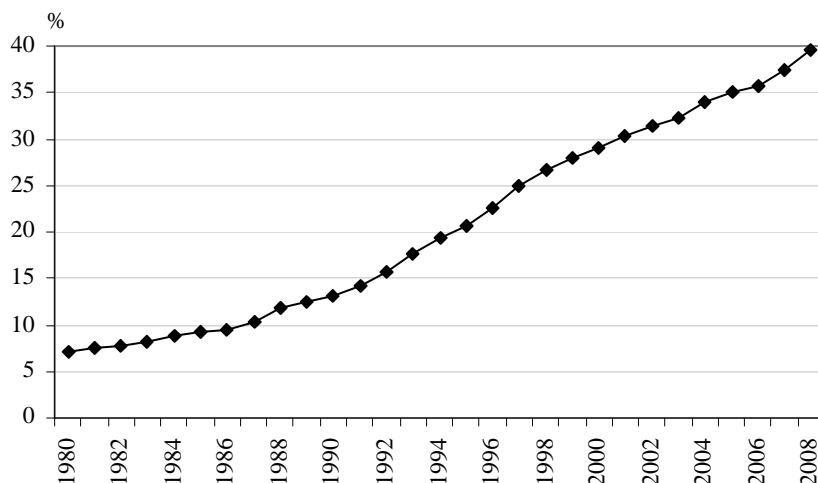
First form of relationship in reality and according to the approval of men and women aged 18–50 years

Az 1990-es évek elejétől tapasztalt véleményváltozás jelentőségét azért is érdemes külön kiemelni, mert ezúttal nem egyszerűen a házasság nélküli együttéléstről szóló, általánosan tapasztalt tolerancia-növekedésről, hanem éppenséggel a *tartósnak szánt, a helyesnek tartott életforma* megítéléséről van szó. Ami az előbbit, az általános megítélést illeti, ebben napjainkban már valóban jelentős mértékű a társadalom toleranciája. Az elmúlt század első felében a házasságon kívüli együttélés még szinte deviáns magatartásnak, ún. „vadházasságnak” számított – nem véletlen, hogy iránta főképp az elváltak, vagy özvegyek esetében voltak elnézőek az emberek (Carlson – Klinger 1987; Csernák 1992; Bukodi 2001). 2000-ben és 2008-ban azonban a teljes lakoságnak már mintegy 75–76%-a egyetértett azzal, hogy *„Nincs semmi rossz abban, ha egy fiatal pár együtt él anélkül, hogy házasságot akarna kötni”*, 2009-ben pedig a 18–50 év közötti férfiaknak és nőknek már egyenesen több, mint 80%-a tette magáévá ezt a nézetet. A *„nincs semmi rossz abban ...”* megfogalmazás bizonyfajta „könnyedséget”, „ideiglenességet” sugall: „egy ideig kedvünk tartja

együtt élni, legfeljebb megszakad a kapcsolat, legfeljebb új kapcsolat jön létre” – nincs is ebben semmi rossz. A vele való egyetértés természetes következménye annak a fejleménynek, hogy a korábban bekövetkező nemi érés, valamint a későbbre tolódó gyermekvállalás között eltelt, esetenként akár 20 esztendő a fiatalok nem tekinthetik a szexuális önmegtartóztatás periódusának. Ám egy meghatározott életforma megválasztása – illetve közülük a „legmegfelelőbb” tanácsolása – ennél nagyobb súlyú elhatározás. Az „*először éljenek együtt, majd kössenek házasságot*” – tanács egyaránt magában foglalja a külső körülmények, lehetőségek mérlegelését és az ún. „próbaházasság” célszerűsége mellett állásfoglalást. Azt a tényt, hogy a próbaházasság vajon elősegíti-e a párok „összeszokását”, vagy éppenséggel a kapcsolat romlásához járul hozzá, a szakirodalom sokféleképpen tárgyalja (Cunnigham – Thornton 2005). A magyarországi viszonyokat illetően – érdekességként – elmondható, hogy elfogadottságához talán a 20. század előtti időszakból ránk hagyott, ma már történelminek nevezhető „hagyományokra” is ráismerhetünk. Tárkány Szűcs Ernő „Magyar jogi népszokások” című munkája említi, hogy a próbaházasság megítélését – jóllehet, ez csak bizonyos vidékeken, népcsoportokban volt elterjedt – az egyház befolyása is szabályozta, minthogy a valláserkölcsei normáknak megfelelő, termékeny házasság biztosítékát látták benne. Ez valójában a nő próbája volt (képes-e gyermeket világra hozni). Ideje így hosszan, akár évekre is elnyúlhatott. A terméketlenség vagy a halvaszülés a próba eredménytelenségét bizonyította, s így erkölcsi felmentést adott a házasságkötés előtti szexuális kapcsolat vétke alól. A próbaházasságból származó gyermeket olyan esetben is befogadta a család vagy a tágabb közösség, ha a szülők később még sem kötöttek házasságot – bár ezt ilyen esetekben kikényszerítették (Tárkány Szűcs 1981). Nem tudható, hogy a mai közgondolkodásban – a modernizálódás mellett – vajon nem lehetők-e fel ennek a morális oldalról is megindokolt, hajdani állásfoglalásnak a nyomai. A fiatal párok számára nyújtott, mai tanács tartalma vajon nem az-e, hogy „*ha komolyan gondolják a kapcsolatot, ha gyermeket is szeretnének, akkor kimondottan tanácsos, hogy kipróbálják egymást: költözzenek össze, majd kössenek házasságot*” – egyébként pedig „*mindegy*”, „*nincs semmi rossz abban, ha együtt élnek és nem akarnak házasságot kötni*”.

Nem kétséges, hogy a valódi döntés-kényszert az együttélés során bekövetkezett terhesség jelenti. Szinte az utolsó alkalom ez, amikor a fiatal párok saját értékrendjüket követve arról döntenek, hogy gyermekük házasságból szülessen-e meg. Értékrendjük természetesen nem független a közmegítélésben élő normáktól. Bár a társadalom a mai napig preferálja terhesség esetére a házasság mielőbbi megkötését (aminthogy a próbaházasságok esetében ez a valóságban is többnyire így zajlik), a korábbi, szigorú norma mára fellazult. Ez annak is következménye, hogy bár az elmúlt évtizedekben a gyermekvállalási kedv lanyhult, az emberek napról napra szembesülnek a házasságon kívüli szülések

rendkívül dinamikus növekvő arányával. (Az 1980. évi 7% körüli arány 2008-ig mintegy 40%-a nőtt. Lásd: VI. ábra.)

Forrás: KSH Demográfiai évkönyvek.

VI. A házasságon kívüli születések aránya, 1980–2008 Proportion of extra-marital births, 1980–2008

Azt már az 1990-es években is észleltük, hogy a fiatal és középkorú felnőttek 1/3 körüli aránya nem tartotta különösebben fontosnak a házasság gyermekszülés időpontjában történő megkötését.

Az ezredfordulót követő években a kérdésfeltevés ismét változott: négyfokú attitűdskála mérte, hogy mennyire fontos terhesség esetén házasságot kötni. A „nem különösebben fontos” és „egyáltalán nem fontos” – vélekedés 40% körüli, sőt 2009-ben már csaknem 50%-ra emelkedett az 50 év alatti korosztály körében. Ugyanakkor – a házasságkötést fontosnak tartó véleménycsoporton belül – a válaszadóknak mintegy egynegyede már nem tartotta jelentősnek, hogy a házasságkötést a szülés előtt, vagy azt követően „illendő-e” nyélbe ütni (11. táblázat).

*10. A házasságkötés fontossága terhesség esetén
(18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 1991, 1997, %)
Importance of marriage in case of pregnancy
(Opinion of men and women aged 18–50 years, 1991, 1997, %)*

1991*		1997*	
Ha egy élettársi kapcsolatban a nő terhes lesz, és a gyermeket meg akarja tartani:		Egyetért, vagy nem ért egyet azzal, hogy együtt élő pár esetén, ha a nő terhes lesz, a gyermek megszületéséig kössenek házasságot?	
– amint terhes lesz, kössenek házasságot	49,7	– egyetért	61,0
– legalább közvetlenül a gyermek megszületése előtt kössenek házasságot	17,6	– bizonytalan	15,5
– nem fontos házasságot kötni, mindegy, hogy a gyermek házasságból vagy élettársi kapcsolatból született	32,4	– nem ért egyet	23,5
Összesen	100,0	Összesen	100,0

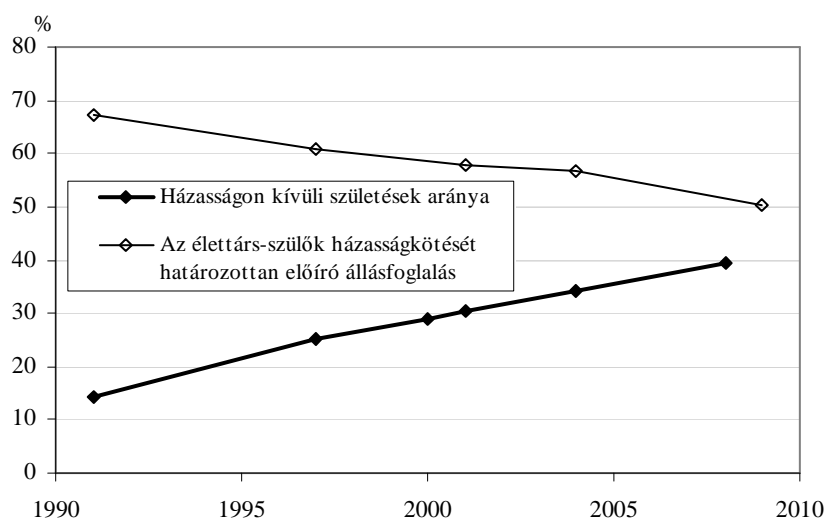
* 1991-ben és 1997-ben a kérdés feltevése más volt, de a válaszok tartalma elég jól azonosítható.

*11. Terhesség esetén mennyire fontos a házasság megkötése?
(18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 2001, 2004, 2009, %)
How important is marriage in case of pregnancy?
(Opinion of men and women aged 18–50 years, 2001, 2004, 2009, %)*

A házasság megkötése...	2001	2004*	2009
/1/ nagyon fontos	28,0	26,2	19,4
/2/ eléggé fontos	29,7	30,7	30,8
Mikor? (1+2-től)			
– a szülés előtt	83,3	–	65,2
– a szülés után	14,7	–	10,9
– mindegy, nincs jelentősége	–	–	23,8
– Összesen	100,0	–	100,0
/3/ nem különösebben fontos	28,4	31,6	33,9
/4/ egyáltalán nem fontos	12,7	11,6	15,1
Nem tudja	0,3	0,2	0,8
Összesen	100,0	100,0	100,0
Esetszám	10089	7424	1516

* 2004: 20–50 évesek.

Az alábbi ábra jól mutatja, hogy a házasságon kívüli szülések arányának emelkedése együtt járt/együtt jár a szülővé váló élettársak számára korábban kötelezőként előírt norma enyhülésével.

Forrás: 1991. és 1997. évi lakossági megkérdezések; PPA (Population Policy Accentuate) Adatfelvétel, 2000; „Életünk fordulópontjai” 1. és 2. hullám, (2001, 2004).

VII. A házasságon kívüli szülések aránya és az élettárs-szülők házasságkötését előíró norma alakulása, 1991–2004
Proportion of extra-marital births and the norm-change relating to the marriage of cohabiting parents, 1991–2004

Bár máig is jelentős támogatást kap, hogy a gyermeknek a szülők házasságából kell megszületnie, a közmegejtélésnek szembesülnie kell azzal, hogy ha megengedően viszonyul az együttéléshez, az abból származó gyermek létével is számolni kell. Ám az ezredfordulón, 2000-ben az 50 év alatti generációknak csaknem 70%-a már nem tudott azonosulni azzal a tradicionális követelménnyel, hogy „aki gyermeket akar, annak házasságot kell kötnie”. Az 50 évnél idősebb generáció azonban – legalábbis 2000-ben – még a hagyományokhoz tartotta magát. A lakosság egészét tekintve mégis elmondható, hogy a közvélekedés inkább e követelmény ellenzése felé billent. Ezt persze, praktikus-pragmatikus szempontok is motiválják. Legalábbis ez sejthető két jellegzetes attitűd elterjedtsége mögött. Az egyik, hogy *egy nőnek joga van gyermeket vállalni akkor is, ha nem kíván párkapcsolatban élni*. A másik pedig, hogy *a gyermekek számára gyakorlatilag mindegy, hogy szüleik törvényes kapcsolatban, vagy „csak” élettársi kapcsolatban élnek-e*. Akár ellentmondásosnak is

gondolhatnánk a következő vélemények együttesét. Míg az óriási többség, közel 80% azt vallja: „egy gyermeknek mindkét szülőjére szüksége van” (és ez az arány nem változott 2000 óta), az is meglehetősen határozott álláspont (65–68% véleménye), hogy „egy nőnek joga van párkapcsolat nélkül is gyermeket vállalni”. Az inkonzisztensnek tűnő állásfoglalások a mindennapi életben felmerülő kisebb-nagyobb konfliktushelyzetek mérlegelésének tudhatók be, amelyek – a közgondolkodás liberalizálódása következtében – egyre inkább felmorzsolják a szigorú tradicionális normákat. (A látszólagos inkonzisztencia meglétére Kapitány Balázs korábban idézett elemzése is felfigyelt (Kapitány 2003)).

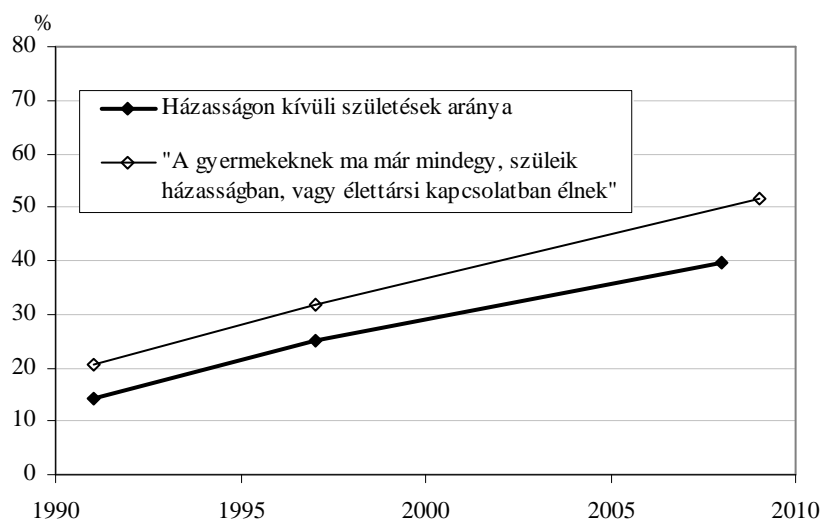
Közel két évtized alatt nagyon jelentősen megerősödött az a szemléletmód, amely szerint „a gyermekeknek ma már mindegy, szüleik házasságban, vagy élettársi kapcsolatban élnek” (12. táblázat). Ez ugyancsak a házasságon kívüli gyermekvállalás normáinak megváltozásával van összefüggésben: fokozatosan elfogadottá válik a szülői intézmény házasságon kívüli formája (Ez többek között Popenoe – Whitehead (2002) megfigyelése az elmúlt 25 év fejleményéről.) Ebben a kérdésben 1991 óta nálunk is teljesen megfordult a vélemények iránya – ilyen kardinális változás más kérdéseknél nemigen van.

12. „A gyermekek számára ma már mindegy...”
(18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 1991, 1997, 2009, %)
“Nowadays it does not matter for the child...”
(Opinion of men and women aged 18–50 years, 1991, 1997, 2009, %)

Az állítással ...	1991	1997	2009
– egyetért	20,4	30,7	51,7
– részben egyetért, részben nem	17,2	14,2	23,1
– nem ért egyet	62,4	55,0	24,3
Nem tudja	–	–	0,8
Összesen	100,0	100,0	100,0
Esetszám	569	889	1616

A 2009-re többségi álláspontként megerősödött norma nem független a házasságon kívüli születések arányának növekedésétől. De attól sem, hogy napjainkra a közgondolkodásból határozottan eltűnt az ún. „törvénytelen gyerek” stigmája.

Azt gondoljuk, a párkapcsolat nélkül élő nők gyermekvállalásának támogatása, a „gyermekeknek mindegy, szüleik házasságban, vagy élettársak” elvének többségi nézetté válása döntő jelentőségűek a párkapcsolat létesítését érintő normák tartalmát, irányultságát tekintve, és gyakorlatilag a mai értékrend visszafordíthatatlan jellegzetességének tekinthetők. Ez a fejlemény a gyermekneveléshez való viszonyulás tradícióját is új irányokba tereli, ami a szocializációs hatásokra nézve is jelentős (VIII. ábra).

VIII. A házasságon kívüli születések aránya és „a gyermekeknek mindegy...” vélemény alakulása, 1991–2009

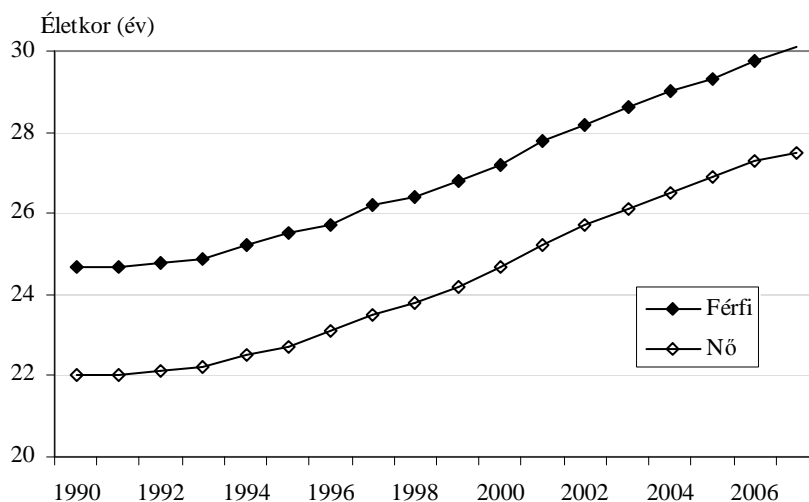
Proportion of extra-marital births and the opinion change about “it does not matter for the child...”, 1991–2009

A házasságkötés (összeköltözés) és az első gyermekvállalás ideális életkora

Magyarország hosszú ideig a korán házasodó országok közé tartozott. Az 1990-es évek elején (az 1970 után született fiatal korosztályokban) egyfajta mintaváltás következett be, ami egyrészt a házasságkötések számának csökkenésében, másrészt pedig a házasságkötések életkorának növekedésében mutatkozik meg (IX. ábra).

A házasságkötés ideális életkorának normája 2001-ben és 2004-ben alatta maradt ugyan a tényleges első házasságkötési életkornak, de az egymást követő két lakossági megkérdezés adatai szerint a norma követte azt a tendenciát, amely még e rövid, 3 éves időtartamon belül is megmutatkozott. Az ezredfordulót követő évben, 2001-ben az első házasságkötés tényleges átlagéletkora nőknél 25,2, férfiaknál 27,8 év volt. Az akkori vélemények szerint az ideálisnak tartott házasodási kor ennél kicsit alacsonyabb, a nők számára átlagosan 23,9 évet, férfiak számára 26,8 évet jelöltek meg. Három évvel később a tényleges házasságkötési átlagéletkor tovább tolódott, és ez csaknem hasonló intenzitással vonta maga után a vélemények módosulását is. A nők mind a maguk számára,

mind a férfiak számára idősebb életkort véltek eszményi házasodási kornak, mint amennyit a férfiak a nők, valamint saját maguk számára (13. táblázat)

Forrás: KSH Demográfiai évkönyvek.

IX. Átlagos életkor az első házasságkötéskor, 1990–2007
Average age at first marriage, 1990–2007

13. Az első házasság ideálisnak tartott életkora
(18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 2001, 2004*, átlag év)
Ideal age at first marriage
(Opinion of men and women aged 18–50 years, 2001, 2004, mean age)

	2001	2004
Első női házasodási kor		
Tényleges házasodási kor	25,2	26,5
Ideálisnak tartott házasodási kor	23,9	24,8
<i>Ezen belül:</i>		
– férfiak szerint ideális egy nő számára:	23,9	24,5
– nők szerint ideális egy nő számára:	24,1	25,1
Első férfi házasodási kor		
Tényleges házasodási kor	27,8	29,0
Ideálisnak tartott házasodási kor	26,8	27,7
<i>Ezen belül:</i>		
– férfiak szerint ideális egy férfi számára:	26,4	27,3
– nők szerint ideális egy férfi számára:	27,1	28,1

*21–50 évesek.

Az adat közel áll az ISSP 2006. évi, 23 európai országban végzett felmérésének tapasztalatához. Az ideális házasságkötési kor az európai országok átlagában ekkor 24,2 év volt (férfiakra és nőkre nézve együtt). Az egyébként viszonylag fiatalabb házassodási kort preferáló poszt-szocialista országok között Szlovéniában és Magyarországon javasolták a legmagasabb életkort házassodásra. A férfiak és a nők véleményalkotásában mutatkozó különbség az ISSP vizsgálatában is hasonló (Paksi – Szalma 2009).

A konkrét „ideális életkort” (évszámot) megjelölni nem tudók nagyobb kategóriákba sorolva adták meg válaszukat. Ennek megoszlásai is jól mutatják, hogy a válaszadók életkoruk előre haladásával, különösen pedig 50 éves koruk fölött mindinkább helyeselnék a nők számára a tradicionális, 25 évnél fiatalabb korban történő férjhez menést. A nők és a férfiak véleménykülönbsége mind egyik korcsoportban megmutatkozik: a férfiak jobban preferálnák, ha a menyasszonyok fiatalabb korban szánnák rá magukat a férjhez menésre (14. táblázat).

A tendenciák a férfiak számára ideálisnak tartott életkor-kategóriákra is érvényesek. A 18–50 év közötti férfiaknak és nőknek összességében közel 1/5-e 2001-ben még 25 évesnél fiatalabb életkorban helyezte volna a férfiak házassodását. Az így vélekedők hányada 2004-re 10–11%-ra csökkent le, és hasonló arányban már inkább a 30 éves, vagy annál is idősebb kort jelölték ideálisnak a nősüléshez. (Nők számára ilyen „idős” életkort még csak 2% helyeselt volna.) A 2001–2004 közötti változás mindenestre jól mutatja a közvélekedés alkalmazkodását a házasságkötés korstruktúra-változásának tényleges tendenciájához.

Van-e olyan életkor-norma, amely azt szabja meg, melyik életkor az, amit a közmegejtés *túlásagosan korainak tart* ahhoz, hogy egy fiatal nő, vagy férfi összeköltözzön partnerével, vagy éppenséggel összeházasodjanak? A már idézett, 2006. évi ISSP-vizsgálat alátámasztja azt a korábbi megfigyelésünket, hogy a közgondolkodás ma az előzetes együttélés után megkötött házasság életformáját pártfogolja. Az adatok azt valószínűsítik ugyanis, hogy a többség szerint e két életesemény között mintegy 1–2 évnek célszerű eltelni (Paksi – Szalma 2009). Saját, 2009. évi vizsgálatunk nem különböztette meg ezt a két lépést, hanem egyetlen kérdésbe foglalva tudakolta a véleményeket az összeköltözésre és/vagy házasságkötésre vonatkozó, „túl fiatalnak” minősített életkorról (15. táblázat).

14. A nők számára ideálisnak tartott házasságkötési kor főbb kategóriái
(18 éves és idősebb férfiak és nők, 2001, 2004 %)

Main categories of ideal age of marriage for women
(Men and women aged above 18 years, 2001, 2004, %)

2001-ben:

Ideális férjhez menési kor	18–29 éves	30–39 éves	40–50 éves	18–50 éves	50+ éves
----------------------------	---------------	---------------	---------------	---------------	-------------

Férfiak szerint

25 éves kor alatt	44,0	47,9	57,9	49,6	69,6
25 éves, vagy idősebb korban	54,9	50,5	40,6	49,0	29,8
Soha	1,1	1,6	1,5	1,4	0,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Nők szerint

25 éves kor alatt	37,5	39,8	49,3	42,3	65,2
25 éves, vagy idősebb korban	61,5	58,9	49,5	56,6	34,1
Soha	0,9	1,3	1,2	1,1	0,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

2004-ben:

Ideális férjhez menési kor	21–29 éves	30–39 éves	40–50 éves	21–50 éves	50+ Éves
----------------------------	---------------	---------------	---------------	---------------	-------------

Férfiak szerint

25 éves kor alatt	28,0	34,9	45,1	35,9	53,0
25–29 éves korban	68,0	62,1	52,0	60,8	45,6
30 éves, vagy idősebb korban	2,5	2,0	1,8	2,0	0,6
Soha	1,5	1,1	1,1	1,1	0,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Nők szerint

25 éves kor alatt	22,3	24,8	31,3	26,5	49,5
25–29 éves korban	73,8	72,1	66,7	70,6	49,4
30 éves, vagy idősebb korban	2,9	2,0	1,4	2,0	0,8
Soha	0,9	1,1	0,6	0,9	0,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

15. A partnerrel való összeköltözéshez, vagy a házasságkötéshez
 „túl fiatalnak” tartott életkor
 (18–50 év közötti férfiak és nők véleménye korcsoport szerint,
 2009, átlag év)
 “Too young age” considered for cohabitation and marriage
 (Opinion of men and women aged 18–50 years by age groups,
 2009, mean age)

Korcsoport (év)	Férfiak	Nők	Együtt
Egy nő esetében			
18–29 évesek	19,44	19,12	19,28
30–39 évesek	19,82	19,61	19,71
40–50 évesek	19,57	19,84	19,71
Összesen	19,58	19,50	19,54
Egy férfi esetében			
18–29 évesek	21,10	21,50	21,30
30–39 évesek	21,70	22,12	21,91
40–50 évesek	21,80	22,73	22,27
Összesen	21,50	22,10	21,80

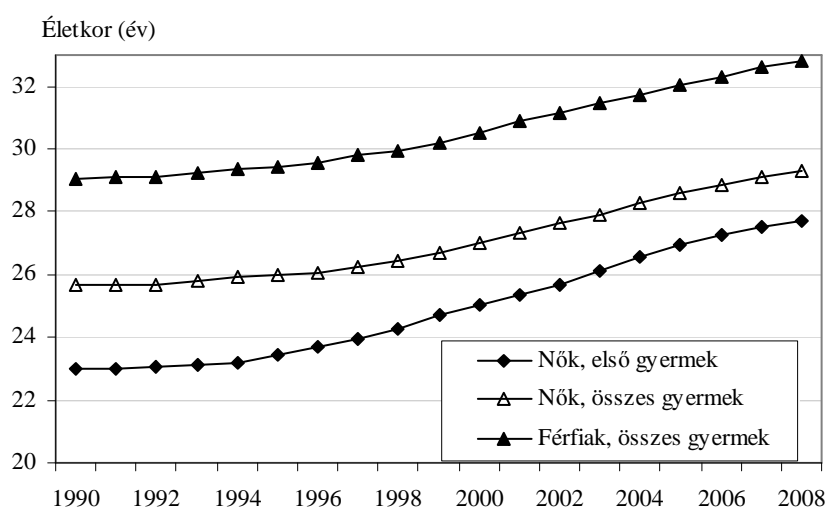
A tendencia (nevezetesen, hogy a nők saját maguknak kicsit későbbre teszik a „túl fiatal” határát, mint a férfiak számára) itt is megmutatkozik. Az „idősödés” még inkább megfontolásra készíti a válaszadókat. Különösen a nőkről gondolkozva, minél idősebbek a kérdezettek, annál későbbre tolnák ki a „túl fiatal még” jelzőjét. Egyébként, ha a 2007. évi tényleges első házasságkötési korral vetjük egybe a fenti adatokat, úgy tűnik, hogy a többség az annál mintegy 7–8 évvel fiatalabb életkort gondolná „túl fiatalnak” családalapításhoz. Elgondolkoztató, hogy 1990-ben ténylegesen még ehhez, vagyis a 20 év alatti korcsoporthoz tartozott az első házasságukat kötő nők közel 30%-a.

Az első gyermekvállalásnak az átlagos házasságkötési életkor emelkedésével szorosan összefüggő és a termékenység szintjét alapvetően meghatározó időzítése nemcsak a közismert demográfiai fejlemények, összefüggések elemzéseiben vált kiemelt jelentőségűvé. A „szülővé válás” témája, a gyermekvállalás késleltetése vagy végleges mellőzése a hazai szakkutatásoknak is egyik leginkább aktuális témáját képezi (Tóth 1993; Kamarás 2002; Spéder 2006; Spéder – Kapitány 2007; Paksi – Szalma 2009). Figyelmünket azonban most kizárólag csak arra fordítjuk: van-e valamiféle normája az első gyermekvállalás időzítésének, s ha igen, követi-e ez a norma a ténylegesen tapasztalt demográfiai fejleményeket.

Az élettársi kapcsolatok terjedése és a nem házas születések számának emelkedése arra vall, hogy a házasságkötés (vagy a házas családi állapot) ma már korántsem nevezhető a gyermekvállalás feltételének. A házasságkötések késleltetése és az első gyermekvállalás későbbre halasztása mégis „együtt mo-

zognak”: nemcsak a tényleges demográfiai történésekben kapcsolódik szorosan össze időben ez a két esemény, hanem a közvélemény is úgy tartja: a házasságkötés jórészt a gyermek miatt, vagy a gyermekvállalás reményében történik.

Ami a tényleges folyamatot illeti, mintegy két évtizeddel ezelőtt, 1990-ben a nők átlagosan még 23 éves koruk előtt világra hozták első gyermeküket, 2005-ben azonban ez a családi esemény már 4 esztendővel később, átlagosan az anyák 27 éves korában következett be (X. ábra).

Forrás: Népmozgalmi adatok, KSH–NKI.

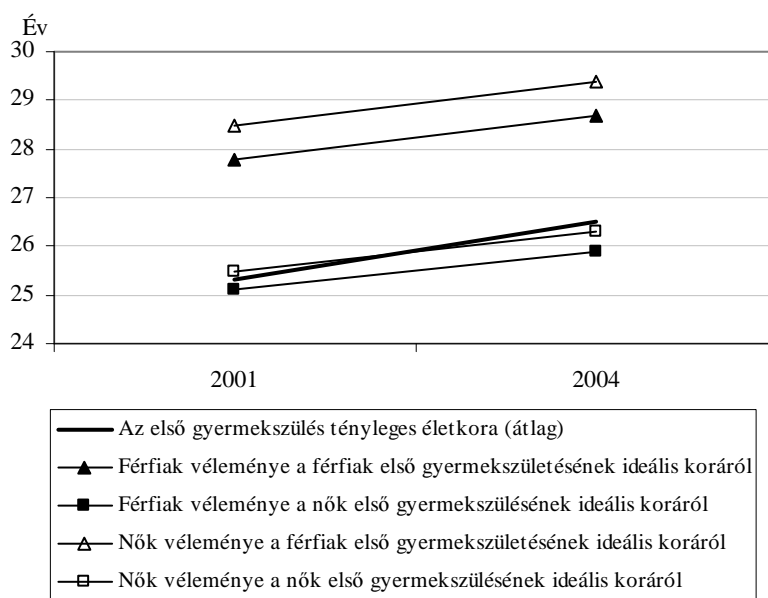
X. A nők és a férfiak átlagos életkora gyermekük születésekor, 1990–2008
Mean age of women and men at the birth of their child, 1990–2008

Az első gyermekvállalás életkor-normájának változását az Életünk fordulópontjai c. panel-vizsgálat egyes kérdezési hullámai alkalmából tekinthettük át. 2001-ben a nők számára ezt átlagosan a 25,3 évben jelölték meg, ami csaknem teljesen megegyezik a 2001. évi első gyermekvállalási életkorral (25,2 év). A 2001–2004 közötti időszakban az anyák átlagosan 1,3 évvel idősebben születték első gyermeküket (26,5 év), és a „normát” megjelölő vélemények is – követve ezt – többé-kevésbé így írták elő (26,1 év). Ha egybevetjük ezt a házasságkötésre ideálisnak tartott életkorral, azt találjuk, hogy a közmegítélés szerint az első gyermekvállalásnak ideális esetben mintegy 1–1,5 évvel kellene követnie az első házasság megkötését. Összhangban a mi adatainkkal az ISSP 2006. évi vizsgálata a három kiemelt életeseemény – összeköltözés, házasság, gyermekszülés – közötti intervallumot 2,5 évben rögzítette (Paksi – Szalma 2009). Mindez a férfiak vonatkozásában is érvényes, csak a férfiak számára megjelölt

„ideális első gyermekvállalási kor” átlaga a nőket mintegy 3–4 évvel haladja meg. Mindazonáltal elmondható, hogy az első gyermekvállalás ideális korára vonatkozóan hasonló tendenciák érvényesülnek, mint a házasságkötés vonatkozásában: a nők valamivel későbbre gondolják ideálisnak az első gyermekszülést (és férfiaknál az első gyermek vállalását), mint ahogyan a férfiak látják ezt mind a nők, mind a saját számukra (XI. ábra). Más oldalról ugyanakkor az idősödés irányában mindkét nem esetében csökken a gyermekvállalás ideálisnak tartott életkor-átlaga: az 50 év feletti átlagosan akár 1 évvel, vagy annál is korábbra javasolnák az első gyermek vállalását, mint a 20–50 év közötti korcsoportok.

Módszertani érdekesség, hogy a panel-vizsgálat 3. hulláma szerint 2008-ban a gyermekszülés ideálisnak tartott átlagos életkora nem emelkedett tovább, sőt némileg (átlagosan 0,6–0,7 évvel) alacsonyabb is, mint ahogyan azt 2004-ben tapasztaltuk. Ennek oka az lehet, hogy 2001-ben és 2004-ben sorrendben egymás után hangzottak el a kérdések, először a házasságkötés, ezt követően pedig a gyermekszülés ideális korára vonatkozóan. Így a kérdezettek – talán logikus elgondolásból, talán az „illendőség” kedvéért – kizárólag arra a helyzetre gondoltak, amikor a gyermekszülés a házasság megkötését követi. Másképp szólva: 2001-ben és 2004-ben a kérdőív-kérdések egymásutánja maga is sugallta, hogy a válaszadók a tradicionális életpályában gondolkodjanak. Ám a 3. kérdezési hullám alkalmából, 2008-ban csak a gyermekszülés ideális korára vonatkozott kérdés, a házasságkötésre pedig nem. Ezért nagyobb tere nyílt annak, hogy a kérdezettek – akarva-akaratlan – de a nem házas születésekkel (az élettársi kapcsolatban megvalósult gyermekvállalásokkal) is kalkuláljanak a gyermekszülés ideális korának megjelölésénél. Ez is oka lehet annak, hogy a 2008. évi ideális gyermekvállalási átlag-életkor néhány hónappal alacsonyabb annál, mint amit 2004-ben regisztrálhattunk.

Az összeköltözés – házasságkötés – gyermekvállalás három jelentős élet-eseménye közötti helyeselt, illendőnek tartott időtávok sokat elárulnak az ún. postponement-jelenség közvélemény által történő elfogadásáról. Ezért a nemzetközi szakirodalom szívesen nyúl annak vizsgálatához, hogy mit tartanak az emberek „*túl korai*”, „*túl fiatal*” életkornak a szülői ház elhagyására, a családalapításra, a szülővé válásra. És melyik életkor az, amely a szülővé váláshoz már *túl későnek* tűnik. Az idézett, 2006. évi ISSP-vizsgálat erről nemzetközi adatokkal is szolgál. Saját kutatásunk e vizsgálat módszerét nem pontosan követi, mivel az összeköltözés és a házasságkötés eseményét nem különítettük el, hanem az erről alkotott véleményeket egységesen kezeltük. A gyermekvállalásra „*túl korainak*”, illetve „*túl későnek*” minősített életkorok átlaga azonban szinte teljesen megegyezik az ISSP-vizsgálat adataival (16. táblázat).

Forrás: Demográfiai Évkönyvek és Életünk fordulópontjai, 1., 2. hullám (2001, 2004).

XI. Az anya tényleges életkora első gyermekszüléskor, valamint a férfiak és nők számára ideálisnak tartott első gyermekvállalási kor
(18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 2001, 2004)

*Real age of mother at the birth of first child, and the ideal age of childbearing for men and women
(Opinion of men and women aged 18–50 years, 2001, 2004)*

16. A „túl fiatal”, illetve „túl idős” kor a gyermekvállaláshoz
(18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 2009, átlag év)
“Too young” and “too old” age for childbearing
(Opinion of men and women aged 18–50 years, 2009, mean age)

Az első gyermekvállaláshoz...	Férfiak	Nők	Együtt
„túl fiatal”			
– egy nő	20,6	20,9	20,8
– egy férfi	23,2	24,1	23,6
„túl idős”			
– egy nő	39,8	39,5	39,6
– egy férfi	45,5	45,1	45,3

Ha az ideális gyermekvállalási kor 2008. évi értékét viszonyítjuk a „túl korainak”, illetve „túl későinek” vélt gyermekvállalási életkorhoz, az életkor-normák két jellegzetességéről kapunk képet (17. táblázat). Egyrészt arról, hogy a közmegejtélés szerint mennyi időnek *kellene* eltelnie a túl fiatalnak minősíthető, valamint a helyeselt gyermekvállalási kor között. Másrészt többé-kevésbé meg lehet becsülni azt is, hogy összességében mennyi időt (hány évet) célszerű szánni arra, hogy az elképzelt, tervezett gyermekszám egy, a közvélemény által helyesnek, normálisnak tartható időn belül megvalósuljon.

17. A gyermekvállaláshoz „túl fiatalnak”, „ideálisnak” és „túl idősnek” tartott kor különbségei

(18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 2009, átlag év)

*Differences of “too young”, “ideal” and “too old” ages of childbearing
(Opinion of men and women aged 18–50 years, 2009, mean age)*

A gyermekvállaláshoz	Férfiak	Nők	Együtt
Egy nő:			
– „még túl fiatal”	20,6	20,9	20,8
– „ideális korban van”*	25,2	25,8	25,5
– „már túl idős”	39,8	39,5	39,6
Egy férfi:			
– „még túl fiatal”	23,2	24,1	23,6
– „ideális korban van”*	27,9	29,0	28,4
– „már túl idős”	45,5	45,1	45,3

* 2008. évi adat.

Mint látható, a közvélemény azt veszi jó néven, ha a „túl fiatal” kort csak kevéssel – mintegy 4–5 évvel – követi a gyermekvállalás, gyermekszülés; ez a férfiakra nézve kicsit későbbi, mint a nőkre. Úgy tűnik, a véleményalkotásnál az emberek némiképp figyelembe veszik a fiatalok meghosszabbodott tanulási idejét és az egzisztencia-teremtésre fordított időt, hiszen az ideális gyermekvállalási kor átlaga lényegében a továbbtanulás befejezésével esik egybe. A remények mégis lemaradnak kissé a valóságtól – mintha a tényleges helyzetnél kevésbé tudnánk kalkulálni az állásteremtéssel, a szakmai életút beindításának időigényes folyamatával, a lakásszerzéssel és számos más, a gyermekvállalást késleltető tényezővel. A gyermekszülés átlagos női életkora 2008-ban már csaknem 2 évvel volt több, mint az „ideálisnak” vélt. Más oldalról pedig – az „ideális” és a „túl későinek” tartott átlag-évek különbségei szerint – az elvárások a nőknek összességében mintegy 14–15 évet, a férfiaknak 16–17 évet adnak arra, hogy családterveiket még az elfogadhatónak, illendőnek minősíthető életkori keretek között megvalósítsák. Elgondolkoztató ugyanakkor, hogy a valóságban a nők jelentős hányada, mintegy 40%-a 30 éves koráig még gyer-

mektelen. Őket már 10 esztendő sem választja el a közvélekedés által „túl időseknek” tartott gyermekvállalási kortól, így egyre több esély nyílik arra, hogy véglegesen gyermek nélkül maradjanak (Kapitány 2010).

Hiedelmek a házasságkötés késleltetésének (vagy mellőzésének) okairól

Jóllehet, az nem várható el az emberektől, hogy a párkapcsolatok alakulásának változó tendenciájához vezető okokat, körülményeket latolgassák, mégsem érdektelen, hogy milyen elképzelések élnek erről a lakosságban, és változtak-e a feltételezések magának a tendenciának a további erősödésével egy időben. Egy 2000. évi nemzetközi vizsgálat (PPA) a lehetséges, elképzelt okoknak 9 tételből álló listáján vizsgálta, a kérdezettek szerint mekkora szerepe van ezeknek a házasságkötés halogatásában, vagy végleges mellőzésében. A válaszokat ötfokú skálán lehetett megadni: 5 = „nagyon nagy szerepe van”, 1 = „egyáltalán nincsen szerepe”. (Megjegyezzük: a feltételezett okok számát természetesen tovább lehetne szaporítani. Nemzetközi összehasonlító vizsgálatok alkalmából mindig nagy megfontolásra van szükség ahhoz, hogy a kiemelt „okok” tartalmilag tényadatokkal, kutatásokkal is alátámaszthatók legyenek, és többé-kevésbé adekvátak legyenek mindegyik résztvevő ország lakossága számára. Az okok mesterséges kijelölésének a kérdezhetőség, illetve a felvétel költségei is korlátokat szabhatnak.) A vizsgálatra kerülő, 9 tételből álló lista ún. materiális és posztmateriális okokat sorolt fel, a következőket:

<i>Materiális okok</i>	<i>Posztmateriális okok</i>
1. Önálló otthon hiánya	4. Az élettársi együttélés elfogadottabb
2. Nem elegendő jövedelem	5. A gyermek is később születik
3. Munkavállalási nehézségek	6. A fiatalok függetlenségre, önállóságra vágnak
	7. A házasság erkölcsi értéke csökkent
	8. Kényelmes a szülőkkel élni
	9. Kevesebb felelősséget kell vállalni

A kutatásban részt vevő 11 európai ország válaszmegoszlásait vizsgálva a „nagyon nagy szerepe van” minősítések rangsorait tekintettük át. A rangsor első három helyére az országok átlagában „a fiatalok munkavállalási nehézségei” (40,6%), az „önálló otthon hiánya” (38,0%) és a „megfelelő jövedelem hiánya” (31,4%) került. Ez volt jellemző Magyarországra is (együtt Csehországgal, Észtországgal, Litvániával, Lengyelországgal és Szlovéniával.) Elmondható, hogy a volt szocialista országok lakossága az ezredfordulón leginkább ún. *materiális okokat* tételezett föl a házasságkötési kedv lanyhulása mögött. Némileg más volt a helyzet Belgium, Finnország, Németország és Hollandia esetében: ezekben az országokban a három vezető ok közül már csak kettő ún. materiális ok. Ausztriában pedig a materiális okok éppenséggel hátrább, a

rangsor 4–5. helyére kerültek. Összességében úgy tűnik – és ez alól Magyarország sem kivétel – a kérdőív-kérdés gyakorlatilag szinte mindegyik országban alapvetően annak deklarálására adott módot, hogy a lakosság szerint a párkapcsolatos együttélés tradicionális formája melletti döntést a fiataloknak többnyire a nehezen megoldható egzisztenciális problémáiktól kell függővé tenniük.

A feltételezett okokról közel 10 évvel később, 2009-ben újra érdeklődve a 18–50 év közötti korosztály véleményeinek egy fontos elmozdulását figyelhetjük meg. Bár az ún. *materiális okok* vezető szerepe 9 év távlatában szinte alig változott, a súlyuk, jelentőségük figyelemre méltóan csökkent. Más oldalról viszont az ún. *posztmateriális* (érzelmi, életmódbeli) *okok* súlya az eltelt idő alatt érzékelhetően nagyobb lett – ebben a tekintetben jobban megközelítve a 2000-ben tapasztalt európai átlagot (18. táblázat).

18. A házasságkötés elhalasztásában (mellőzésében) „nagyon nagy” szerepet játszó okok rangsora
(18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 2000, 2009, %)
Ranking of “very important” reasons for postponing (omitting) marriage
(Opinion of men and women aged 18–50 years, 2000, 2009, %)

	2000	2009
<i>Materiális okok</i>		
1. Önálló otthon hiánya	67,5	57,7
2. Nem elegendő jövedelem	54,1	43,8
3. Munkavállalási nehézségek	45,9	41,8
<i>Posztmateriális okok</i>		
1. Az élettársi együttélés elfogadottabb	31,7	46,5
2. A gyermek is később születik	24,1	32,1
3. A fiatalok függetlenségre, önállóságra vágnak	23,5	34,3
4. A házasság erkölcsi értéke csökkent	21,5	33,3
5. Kényelmes a szülőkkel élni	19,6	27,2
6. Kevesebb felelősséget kell vállalni	18,7	24,3
Esetszám	2944	1516

Mint látható, „az élettársi együttélés elfogadottabb” állítás mint „nagyon nagy szerepet játszó ok” elismerése 2009-ben felkerült a rangsor második helyére. Egyáltalán, az ún. posztmateriális okok jelentőségének 2000-hez képest történő növekedése egyfajta értékrendbeli változást sejtet. A 18–50 év közötti korosztály – hasonlóan 9 évvel idősebb társaikhoz – ma is azt érzékeli, hogy a materiális gondok erős megfontolásra készítetik őket, ám az okok, „akadályok” mérlegének másik serpenyőjébe most egyre több érzelmi, életmódbeli szempont is bekerül. (Ez a fejlemény nagyon hasonlít ahhoz, amit egy másik téma, az ún. „életcélok” 2000–2009 közötti rangsor-változásában tapasztaltunk. Közel egy évtized alatt csökkent a gyermekszám meghatározásánál figyelembe

vehető, materiális természetű életcélok (pl. lakás, jövedelem stb.) súlya, és megnőtt az ún. posztmateriális életcéloké (pl. önmegvalósítás, egyéni célok, szabad idő stb.). Ez utóbbiak megvalósítását ma kevesebb gyermekkel tartják lehetségesnek a fiatalok, mint 9 évvel korábban (S. Molnár 2009).

A 2000–2009 közötti vélemény-változásokban a nem és az életkor csekély szerepet játszott. Már csak ezért is érdemes kiemelni, hogy ez alól „*az élettársi együttélés elfogadottabb*” állításnak mint a házasság ellen szóló indoknak az elfogadása kivételt jelent: úgy tűnik, iránta a 18–50 év közötti – erősen érintett – korosztály különösen érzékeny. 2000-ben a kérdezettek között még 1/3 alatt maradt azok hányada, akik szerint az együttélés házassággal szembeni preferálásának „nagyon nagy” szerepe van, 2009-re az így vélekedők aránya megközelelti az 50%-ot (46,5%). Jóllehet, 2009-ben a férfiak és a nők véleménye alig különbözik, a férfiak az életkor előre haladásával valamivel kevésbé, a nők ellenben valamivel inkább gondolták ezt „nagyon nagy” szerepet játszó, meghatározó oknak. Bár 9 év alatt mindegyik korcsoporton belül intenzívebbé vált az élettársi együttélés elfogadottságának, mint a házasság „ellensúlyának” megítélése, ez a változás főképp a 30 évesnél fiatalabb férfiakra jellemző. Ebben a korcsoportban több mint kétszeresére emelkedett e vélemény deklarációjának aránya (19. táblázat).

19. „Az élettársi együttélés elfogadottságának nagy szerepe van a házasság elhalasztásában vagy mellőzésében”

(A minősítéssel egyetértő 18–50 év közötti férfiak és nők arányai korcsoportok szerint, 2009, %)

“Acceptance of cohabitation has big role in postponing or omitting marriage”

(Proportions of men and women aged 18–50 years agreeing with the statement by age groups, 2009, %)

Korcsoport (év)	Férfiak		Nők		Együtt	
	2000	2009	2000	2009	2000	2009
18–29 éves	22,6	48,8	31,4	44,9	26,9	46,9
30–39 éves	36,2	40,7	32,0	46,8	34,2	43,7
40–50 éves	32,7	44,6	36,6	51,3	34,6	48,0
Összesen	29,9	45,2	33,4	47,4	31,6	46,4

Nem kerülheti el a figyelmet egy hézagmentesen nem megoldható értelmezési probléma. A nemek valamint az életkor szerinti differenciálódás mögött egymást keresztező attitűdök is állhatnak. Ez abból adódhat, hogy „*az élettársi együttélés egyre elfogadottabb*” állítást mint tényítéletet lehet „*helyeslően nyugtázni*”, de lehet *pejoratív kontextusban, elítélően* is értelmezni. Erről a kérdőív-kérdés, illetve a reá adott válaszok nem nyújtanak tájékoztatást. Így csak feltételezni tudjuk, hogy a mai, 50 év alatti generációkról lévén szó, in-

kább tényítéletről beszélhetünk. Az elmúlt évtized során jelentősen megszilárdult az a tapasztalatuk, hogy a korábban szinte kötelező erejűnek tartott normák modernizálódtak: a közmegítélés ma már egyáltalán nem gördít akadályt a családalapítás tradicionális formájától való eltérésük elé.

A tradícióktól elszakadó szemléletmód társadalmi közege 2009-ben

Feltételeztük, hogy a 2009-ben vizsgált, 18–50 év közötti népességen belül vannak olyan társadalmi-demográfiai rétegek, csoportok, amelyek az átlagosnál nagyobb affinitást mutatnak az iránt, hogy a tradicionális párkapcsolati életforma szemléletmódjától, értékvilágától elszakadjanak. Feltevésünk szerint ugyanis ezek a rétegek, csoportok „mintanyújtó” szereppel bírhatnak, szélesebb körben, általánosságban is ösztönzően hatnak a másfajta szemléletmód és magatartás elfogadására. Ezért kísérletet tettünk annak vizsgálatára, hogy vajon azoknak a hosszabb – 1–2 évtizedes – időbeli vélemény-változásoknak az együttese, amelyek ebbe az irányba történtek, kifejezhető-e egyetlen szintetizáló jelzőszámmal, s mutatkoznak-e ebben társadalmi-demográfiai különbségek.

Hat olyan témát tudtunk megjelölni, amelyek véleményváltozásai 2009-ben – a néhány évvel, vagy akár 1–2 évtizeddel korábban regisztrálthoz képest – a szemléletmód jelentősebb változására utalnak. Ilyennek tünnek – az idő metszetében növekvő egyetértési arányokkal – az alábbiak:

- A házasságkötés előtti együttélés és/vagy egyáltalán, maga az élettársi együttélés egyértelmű preferálása az előzetes együttélés nélküli házasságkötéssel szemben;
- A házasságkötés sürgetésének elhárítása együttélésben fogant terhesség esetén;
- Annak elfogadása, hogy egy nőnek joga van egyedül is gyermeket vállalni;
- Annak cáfolata, hogy a gyermek érdekében a megromlott házasságot fenn kell tartani;
- Annak elfogadása, hogy „a gyermekeknek ma már mindegy, szüleik házasok-e, vagy élettársak”;
- Az első házasságkötés/gyermekvállalás ideális életkorának az átlagosnál magasabb életkorban történő megjelölése.

Első lépésként e hat kérdésre 6 súlyozott index készült. (A súlyozás dimenzióit a nem, az életkor, az iskolai végzettség és a régió képezték.) A súlyozott indexek átlagától való eltéréseket a kérdezettek régió-, településtípus-, nem-, életkor-, iskolai végzettség-, családi állapot-, párkapcsolati forma-, valamint gyermekszám szerinti csoportjaiban elemeztük. Az eltéréseknek minél magasabb értékéről van szó, annál nagyobb a hajlam az adott csoporton belül a tradi-

cionálistól elszakadó szemléletmód elfogadása iránt (maximális érték: 2,81, minimális érték: 0). Ennek eredményét a Mellékletben közöljük.*

A kapott eredmények szerint a vizsgált társadalmi-demográfiai ismérveken belül nincsenek kiugró különbségek, jóllehet nem kétséges, hogy a nők, a fiatalabbak, az élettársi kapcsolatban élők, a nőtlenek/hajadonok, a városok lakói, az érettségizettek másoknál valamivel intenzívebben deklarálják a tradicionális szemléletmóddal való szembenállásukat. (Ez összhangban van az együttélés témájában készített korábbi elemzésünkkel: a fiatal felnőttek között a nőtlen/hajadon családi állapot, a fővárosi lakhely és az érettségivel rendelkezés alkalmasnak bizonyult a tradicionálistól elszakadó, modernizálódó értékrend társadalmi háttérének jellemzésére (Pongrácz – S. Molnár 2000)). Mögötte elsőként természetesen az „önigazolás” szerepét sejtethetjük: „így vélekednek, hiszen ők maguk is ezt választották” (pl. a de facto nőtlen/hajadon családi állapotúak, az élettársi kapcsolatban élők). A szórások azonban csekélyek. Elemzés-metodikai szempontból megfontolandó, hogy a 6 témára készített szintetizáló index egyes elemei között vajon feltételezhetünk-e olyan közvetlen tartalmi összefüggést, amelynek következtében konzisztens válaszadói magatartás várható el a kérdezettek részéről. Ezt nem állíthatjuk egyértelműen, hiszen a kiválasztott 6 téma esetenként nagyon is különböző élethelyzeteket takarhat, amelyeknek nem mindegyikét lehet egyértelműen könnyen mérlegelni a „tradicionális-modern” ellentétpár metszetében. Felvethető az is, hogy más társadalmi-demográfiai ismérvek szerint vizsgálva esetleg markánsabb különbségeket is találhatnánk (ilyen lehet például a vallásosság mértéke, a munkapiaci részvétel stb.) Összességében azonban mégis valószínűnek gondoljuk, hogy az évek-évtizedek idősíkjában megfigyelt szemléletmódbeli változások – legalábbis az 50 évesnél fiatalabb felnőtt korosztályokban – az ezredfordulót követő évtized végére már meglehetősen homogén módon, csekély társadalmi különbségek közepette érvényesülnek.

Összefoglalás

A tanulmány azt igyekszik bemutatni, hogy a párkapcsolatok elmúlt néhány évtizedben bekövetkezett változásait miként követik, és miként erősítik a 18–50 év közötti korosztály által deklarált magatartási normák. A közgondolkodás *időben végbemenő* változásának áttekintésére az ad lehetőséget, hogy a Népeségterületi Kutatóintézet több évtizede folytat olyan lakossági adatfelvételeket, amelyek a párkapcsolat, a családalapítás témaköreire is kiterjedtek/kiterjednek.

* A matematikai-statisztikai számításokért *Tarján Gergelynek* mondunk köszönetet.

Megállapítottuk, hogy az 1980-as, 1990-es évek óta a tényleges demográfiai folyamatokkal együtt több vonatkozásban változott a párkapcsolat létesítésében érintett korosztály gondolkodása. Bár a *házassági életforma* preferálása ma is egyértelmű, a *házassági kötelék* tradicionális szigorának elfogadottsága sokat gyengült. A kisgyermeket nevelő, de megromlott viszonyba került házaspárok válása iránt például ma jóval nagyobb engedékenységet tapasztalható, mint 15 évvel korábban. 1991 és 2009 között számottevő változás következett be a „*fiatalok számára tanácsolható*” életmód megjelölésénél. A 18–50 év közöttiek mintegy 70%-a ma egyértelműen azt tartja helyesnek, ha egy fiatal pár először együtt él, s csak később kötnek házasságot. Ezzel együtt jelentősen lecsökkent az előzetes együttélés nélkül kötendő házasságok preferálása, és megduplázódott a házasságkötést véglegesen mellőző együttélések pártfogolása. Kardinalis változás, hogy 1991–2009 között megduplázódott azok hányada, akik szerint „*a gyermekek számára ma már mindegy, szüleik házasság vagy élettársak*” – a vizsgált korosztály elsöprő többsége (75%-a) teszi magáévá ma ezt az álláspontot. A családalapítás, gyermekvállalás későbbre halasztását a közvélekedés jóváhagyólag veszi tudomásul: az ideálisnak tartott házassági és gyermekvállalási kor nemcsak a valóságban, de a döntés helyeselhető, javasolható időzítésében is egyre későbbre tolódik.

Az ezredforduló idején, 2000-ben a halogatás fő okait legtöbbször materiális nehézségekben látták (lakáshiány, kevés jövedelem, munkavállalási problémák). Ám közel egy évtizeddel később felerősödött az ún. posztmateriális (életmódbeli, érzelmi) okok szerepe is. Ez utóbbiak közül kiemelkedik az az indoklás, amely szerint a fiatalok ma már nagyobb biztonsággal támaszkodhatnak arra: a közvélemény nem gördít akadályt a tradicionális életforma elkerülése, az együttélés választása elé. Bár korábban is elég nagy tábora volt, 2009-re tovább erősödött az a nézet, hogy az élettársi kapcsolatot ugyanúgy kellene védenie a törvényeknek, mint a házasságot.

Elemzésünk szerint a 18–50 év közötti népesség tradícióktól elszakadni látó értékvilága – legalábbis a párkapcsolat létesítését/megszűnését érintő kérdésekben – két évtizeddel a rendszerváltozás után meglehetősen homogén képet mutat; csekély társadalmi különbségek közepette érvényesül. A tényleges demográfiai tendenciáknak, valamint a szemléletmód, a normák változásának az együttmozgása e vonatkozásban egyelőre egymást erősítő, visszafordíthatatlan folyamatot sejtetnek.

IRODALOM

- Ajzen, I. (1991): The theory of planned behavior. *Organizational Behaviour and Human Decision Processes* 50. 179–211. Jelen tanulmányban a hivatkozás Spéder – Kapitány (2007) munkája alapján történik.
- Andorka R. (1987): *Gyermekszám a fejlett országokban*. Gondolat Kiadó, Budapest.

- Baizán, P. (2001): Transition to adulthood in Spain. In Corin, M. – Klijzing, E. (eds.): *Transition to adulthood in Europe*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 297–329.
- Bernhardt, E. (2004): Cohabitation or Marriage? Preferred Living Arrangements in Sweden, Austria Institute for Family Studies. <http://www.oif.ac.at/sdf/sdf04-04>
- Billari, F.C. – Wilson, C. (2001): Convergence towards Diversity? Cohort Dynamics in the Transition to Adulthood in Contemporary Western Europe. *MPIDR Working Paper WP. 2001-039*. Jelen tanulmányban a hivatkozás Paksi – Szalma (2009) munkája alapján történik.
- Bukodi E. (2001): *Ki kivel (nem) házasodik? Párválasztás Magyarországon*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Századvég Kiadó, Budapest.
- Bukodi E. (2004): A párkapcsolat-formálódás és -felbomlás néhány társadalmi meghatározója. In Nagy I. – Pongrácz T.-né – Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások, 2001*. Tárki – Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 88–113.
- Bumpass, L.L. – Lu, H.H. (2000): Trend in cohabitation and implications for children's family contexts in the United States. *Population Studies*, 54/1. 29–41.
- Carlson, E. – Klinger A. (1987): Partner in life: Unmarried couples in Hungary. *European Journal of Population*, 3. 85–99.
- Cherlin, A. (1980): Postponing Marriage: The Influence of Young Women's Work Expectation. *Journal of Marriage and Family*, 42/2. 355–365.
- Cuningham, M. – Thornton, A. (2005): The Influence of Union Transitions and White Adult's Attitudes toward Cohabitation. *Journal of Marriage and Family*, 67/3. 710–720. <http://www.jstor.org/stable/pdfplus/3600199.pdf>
- Csernák J.-né – Pongrácz T.-né – S. Molnár E. (1992): *Élettársi kapcsolatok Magyarországon*. KSH NKI Kutatási Jelentések, 46. KSH NKI, Budapest.
- Demográfiai Évkönyvek, KSH.
- Efrani, A. – Beujot, R. (2006): Familial Orientations and the Rationales for Childbearing Behavior. *Canadian Studies in Population*, 33/1. 49–67. <http://www.canpopsoc.org/journal/CSPv33n1p49.pdf>
- Földházi E. (2009). Válás. In Monostori J. – Óri P. – S. Molnár E. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai Portré, 2009*. Jelentés a magyar népesség helyzetéről. KSH NKI, Budapest, 19–29.
- Goldstein, J.R. – Kenny, C.T. (2001): Marriage Delayed or Marriage Forgone? New Cohort Forecast of First Marriage for U.S. Women. *American Sociological Review*, 66/4. 506–519. <http://www.jstor.org/stable/pdfplus/3088920.pdf>
- Gonzáles, M.J. – Jurado-Guerrero, T. (2006): Remaining childless in affluent economies: a comparison of France, West Germany, Italy and Spain, 1994–2001. *European Journal of Population* 22/4. 317–352.
- Haskey, J. (2001): Cohabitation in Great Britain: Past, present and future trends and attitudes. *Population Trends*, 103. 4–25.
- Hoem, J. – Neyer, G. – Andersson, G. (2006): Education and childlessness. The relationship between educational field, educational level, and childlessness among Swedish women born in 1955–59. *Demographic Research* 14(125) 331–380.
- Kamarás F. (2002): Gyermekvállalás. In Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet*. KSH NKI Műhelytanulmányok 1. KSH NKI, Budapest, 51–73.

- Kapitány B. – Spéder Zs. (2009): Gyermekvállalás. In Monostori J. – Óri P. – S. Molnár E. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai Portré, 2009*. Jelentés a magyar népesség helyzetéről. KSH NKI, Budapest. 29–41.
- Kapitány B. (2003): Az értékbeállítódások különbségei különböző kohorszokban és életkorokban. In Spéder Zs. (szerk.): *Család és népesség – itthon és Európában*, Századvég Kiadó, 254–281.
- Kapitány B. (2010): A kései gyermekvállalás kockázatai. *KorFa – On-line*, NKI Népesedési Hírlevél, 2. szám. 1–3.
- Kohli, M. (1993): A foglalkozási életút intézményesülése és individualizálódása. *Replika*, 9–10. 161–177.
- Lesthaeghe, R. – Moors, G. (2000): Életpálya-váltások és értékorientáció: szelekció és adaptáció. *Demográfia*, 43/4. 405–444.
- Matysiak, A. – Vignoli, D. (2009): Finding the „right moment” for the first baby to come: A comparison between Italy and Poland. *Max Planck Institute for Demographic Research*, Working paper 2009–011.
- Paksi V. – Szalma I. (2009): Mikor vállaljunk gyereket? *Szociológiai Szemle*, 3. 92–116.
- Pongrácz T.-né (2009): A párkapcsolatok jellegzetességei. In In Monostori J. – Óri P. – S. Molnár E. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai Portré, 2009*. Jelentés a magyar népesség helyzetéről. KSH NKI, Budapest, 9–19.
- Pongrácz T.-né – S. Molnár E. (2000): Kísérlet a „tradícióörző” és az attól elszakadó, „modernizálódó” családi értékek empirikus vizsgálatára. In Spéder Zs. – Tóth P.P. (szerk.): *Emberi viszonyok*. Cseh-Szombathy László tiszteletére. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, 52–80.
- Popenoe D. – Whitehead, B. (2002): *Should we together? What young adults need to know about cohabitation before marriage*. National Marriage Project, Rutgers University.
- Riesman, D. (1968): *A magányos tömeg*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- S. Molnár E. (2009): A gyermekszám-preferenciák alakulása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. *Demográfia* 52/4. 283–313.
- S. Molnár E. (2010): Demográfiai eseményeket kísérő magatartási normák változásai. *Statisztikai Szemle*, 3. 252–273.
- Spéder Zs. – Kapitány B. (2007): *Gyermekek – vágyak és tények. Dinamikus termékenységi elemzések*. KSH NKI Műhelytanulmányok. 6. KSH NKI, Budapest
- Spéder Zs. (2005): Az élettársi kapcsolat megjelenése, terjedése és az ehhez kötődő legújabb demográfiai fejlemények néhány kevésbé hangsúlyozott tényezője. *Demográfia*, 48/2–3. 187–218.
- Spéder Zs. (2006) Mintaváltás közben. A gyermekvállalás időzítése az életútban, különös tekintettel a szülő nők iskolai végzettségére és párkapcsolati státusára. *Demográfia*, 49/2–3. 113–140.
- Tárkány Szűcs E. (1981): *Magyar jogi népszokások*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Testa, M. R. – Grilli, R. (2004): The Effects of Childbearing Regional Contexts on Ideal Family Size in Europe: A Multilevel Analysis. *European Demographic Research Papers*. http://www.oeaw.at/vid/download/edrp_4_04.pdf
- Thornton, A. – Young-DeMarco, L. (2001): Four Decades of Trend in Attitudes toward Family Issues in the United States: The 1960s through the 1990s. *Journal of Marriage and Family*, 63/4. 1009–1037. <http://www.jstor.org/stable/pdfplus/3599811.pdf>

- Thornton, A. (1989): Changing Attitude toward Family Issues in the United States. *Journal of Marriage and Family*, 51/4. 873–893.
<http://www.jstor.org/stable/pdfplus/353202.pdf>
- Tóth O. (1993): A szülővé válás időzítése az életútban. *Szociológiai Szemle* 3–4. 121–135.
- Trost, J. (1975): Married and unmarried cohabitation. The case of Sweden, with some comparisons. *Journal of Marriage and Family*, 37. 677–682.
- Xiaohe, X. – Hudspeth, C.D. – Bartkowski, J.P. (2005): The Timing of First Marriage. *Journal of Family Issues*, 26/5. 584–618.
- Yabiku, S.T. (2006): Neighbors and Neighborhoods: Effects on Marriage Timing. *Population Research and Policy Review*, 25/4. 305–327.

MELLÉKLET

*A párkapcsolatra vonatkozó, tradicionálistól eltérő szemléletmód
összefoglaló indexe
(max. érték: 2,81, min. érték: 0)
Summarising index of non-traditional views on partnership
(max. value: 2,81 and min. value:0)*

		Átlag (1,1954)
<i>Régió</i>	Dél Alföld	1,25
	Dél Dunántúl	1,29
	Észak Alföld	1,15
	Észak Magyarország	1,11
	Közép Dunántúl	1,26
	Közép Magyarország	1,18
	Közép Dunántúl	1,20
<i>Település</i>	Budapest	1,11
	Megyeszékhely	1,24
	Város	1,24
	Község	1,17
<i>Nem</i>	Férfi	1,14
	Nő	1,25
<i>Családi állapot</i>	Nőtlen, hajadon	1,26
	Házas, együtt él	1,10
	Házas, külön él	1,31
	Özvegy	1,05
	Elvált	1,32
<i>Iskolai végzettség</i>	8 osztály	1,17
	Szakk munkásképző	1,20
	Érettségi	1,22
	Egyetem, főiskola	1,17
<i>Korcsoport</i>	18–29 éves	1,20
	30–39 éves	1,20
	40–50 éves	1,18
<i>Párkapcsolati forma</i>	Házastárssal él	1,10
	Élettársa van	1,36
	Nincs partnere	1,23
<i>Gyermekszám</i>	Nincs gyermek	1,20
	Egy gyermek	1,19
	Két gyermek	1,24
	Három vagy több gyermek	1,13
Esetszám		1516

Tárgyszavak:

Házasság
Együttélés
Közvélemény-kutatás

**OBSERVING CHANGES OF ATTITUDINAL NORMS ABOUT
ESTABLISHING/DISSOLVING A RELATIONSHIP**

Abstract

The findings of the author suggest that phenomena like decrease of marriage intentions, increase of cohabitations, postponement of family formation and childbearing together with fertility decline are significantly influenced by norms of public opinion. This analysis was based on the decades-long surveys conducted by the Hungarian Demographic Research Institute. The paper describes three typical examples. The real proportion of marriages, the tendencies of fertility and postponed childbearing “move together” with temporal changes of approved partnership form, the ideal number of children and the ideal age of childbearing.